

נצטט מדבריו בדילוגים. בשייצי, אדרת אליהו, הפרק הארבעה עשר (דפוס צילום, רמלה תשכ"ו), דף נא ע"א-ע"ד):

בענין הטלטול מרשות אל רשות. דע שהחכמים נבוכו בזה מהם הוציאו אסורו ממה שכתוב שבו איש תחתיו ופרשו תחתיו אהלו ... ויהיה מה שכתוב בירמיה ולא תוציאו משא מבתיכם וכו' יוצא מכח מאמר שבו איש תחתיו הכתוב בתורה ... סוף דבר היוצא מדברי החכם (לוי בן יוסף - י"ז) ... אין אסורו מהכתוב אלא מהעתקה ... שלא מצאנו בה שרש ועקר מהתורת התמימה⁵⁷⁹ אמנם קבלנוה עלינו על צד השמירה והחומרה ... אמר המחבר חקירת זאת המצוה קשה מאוד ... והנראה לי שהטלטול בכלל נכנס תחת סוג מעשה ... וכל המעשים נאסרו בשבת ממה שאמר ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות ... והטלטול בשבת ברשות אחד הוא הכרחי כי האדם מדיני בטבע אמנם הטלטול מרשות אל רשות אינו לו הכרחי אמנם אפשר לו בלתו כי יכין כל הדברים שיהיו נמצאים לו תוך הגבול.

החכם הקראי אינו מסתיר את מצוקתו בחיפוש אחר המקור בתורה לאיסור הוצאה. ריבוי הדעות משקף את המבוכה. יש הרואים בפסוק בירמיה 'ולא תוציאו משא מבתיכם' הרחבה של הפסוק בשמות 'שבו איש תחתיו' תוך שהם מפרשים את המונח 'תחתיו' 'אהלו'; ויש המודים שאין איסורו מהכתוב אלא מהעתקה, כלומר מדברי חכמים. בשייצי עצמו מציע לראות בפעולת ההוצאה סוג של מעשה ולכלול איסורו כחלק מחובת השביתה בשבת. הכרעה זו היא למעשה הודאה בהעדר מקור בתורה למלאכת הוצאה, שהרי כל פעולה יכולה להיחשב כמעשה ומכוח זה להיאסר בשבת. הגדרת ההוצאה האסורה והמותרת נגזרת מצרכיו של האדם. בשייצי פוסק להתיר טלטול ברשות אחת ולאסור טלטול מרשות לרשות, שהרי ניתן להכין מבעוד יום את צרכי השבת בביתו. נמצא אם כן, שצרכי האדם הם שמעצבים את ההלכה ולא הפסוקים. לסיכום. קשת הדעות שנסקרו לעיל מבטאת היטב את מבוכת חכמי הקראים; החל מהאוסרים הוצאת יד או דיבור מרשות היחיד החוצה ועד למתירים הוצאה בין כל הבתים המיושבים. גם בשאלת מקור האיסור שוררת מבוכה. לאיסור הוצאה בשבת הוצעו בספרות ההלכה הקראית כעשרה פסוקים שונים (חלקם צוטטו לעיל) ויש שלמדו איסור זה מסברה ולא מפסוק. מבוכה זו אינה מפתיעה. שיטה שחרתה על דגלה היצמדות לפשט הכתוב גם בענייני הלכה, לא תוכל לגבש משנה סדורה במלאכת הוצאה בשבת. מלאכה שימושית עד מאוד בחיי יום יום אך נעדרת כמעט לחלוטין מקור מקראי והגדרה; מלאכה שעליה וודאי נאמר "הררים התלויים בשערה"⁵⁸⁰.

ה. הוצאה והכנסה בשבת במנהג ביתא ישראל ומקומו בהשתלשלות ההלכה

בתאזאזה סנבת מופיעה התייחסות מפורשת לאיסור הוצאה והכנסה בשבת. פרק עשירי פסוק 11 (תרגום וורמברנד, עמ' 105): 'הנושא כל דבר להוציא מאהלו או להכניסו מן החוץ יומת'. מנהג העדה מפרש את הפסוק ביחס להוצאה והכנסה שאינה לצורך השבת.⁵⁸¹ לעומת זאת, לא נמנעו מכל טלטול, הוצאה או הכנסה בדברים הקשורים למצוות השבת. בפרק שני סעיף א.6. תארנו בהרחבה את קיום מצוות עונג שבת בביתא ישראל. הזכרנו את אפיית הַבְּרֶכְתִּי – לחם הקודש המיועד לאכילה במסגיד לאחר תפילת שחרית. נשות העדה היו מביאות לחם זה מבתיהן למסגיד, הקס היה מברך על הלחמים, בוצע ומחלק לקהל עדתו לפי סדר חשיבותם. מעולם לא נתקלתי בהסתניגות כל שהיא מהבאת הלחם מהבית אל המסגיד. בפרק ראשון בתחילת סעיף ו, הזכרנו את מנהגם של ביתא ישראל להביא אל המסגיד מטבעות כסף לצדקה ולתחזוקת המסגיד. נוהג זה, שמקוים עד היום למורת רוחם של חלק מצעירי העדה, אינו רואה בעיה הלכתית בטלטול

⁵⁷⁹ צריך לומר מהתורה התמימה.

⁵⁸⁰ הדיון בנושא הוצאה והכנסה במנהג הכנסייה האתיופית אוחד עם הדיון בנושא יציאה לדרך בשבת ומקומם להלן בפרק שביעי סעיף ט.

⁵⁸¹ וכן טרוויזין, השבת לפי ויטרבו, עמ' 82.

המטבעות מהבית אל המסגיד בשבת. כאשר שאלתי קסים ופשוטי עם על מנהגם זה השיבו בפשטות, שזה לצורך השבת ולכן מותר. כאשר המשכתי לשאול מדוע לא יביאו את המטבעות ביום חול לביתו של הקס או הדבתרה. השיבו שרק בשבת כולם מתאספים, וכך מצליחים לאסוף סכום כסף ראוי. בפרק שני סעיף א.6. הזכרנו שנהגו בני העדה להתכנס לשיחת רעים בשבת בבוקר לאחר התפילה והסעודה. היו רגילים לשבת על מחצלאות שהוצאו מהבקתות אל החצר המשותפת. כמו כן לא נמנעו ממשחקי אבנים בגומות וכדומה. כל אלו כרוכים בהוצאה והכנסה של חפצים מהבקתה אל החצר. פתרוניותיהם של חז"ל בדמות עירובי חצרות והיקף צורת הפתח, כלל אינם מוכרים בעדה. כאשר סיפרתי להם על המנהג הרבני בעניין זה, אמרו שאין צורך בכל אלו כי לשבת בשמש או לשחק זה חלק מתענוגות השבת ויותר נעים לשבת על מחצלת.

במקומות רבים חששו הקסים להשאיר את ספרי התורה במסגיד מחשש גניבה.⁵⁸² הספרים הופקדו בבתי הקסים. טלטול הספר בשבת אל המסגיד ובחזרה לבית הקס היה דבר שבשגרה. מנהגם זה סותר את ברית דמשק יא 7-8 (מהדורת ברושי, עמ' 31): 'אל יוציא איש מן הבית לחוץ ומן החוץ אל ביתו'; את מנהגם של האיסיים המתואר אצל יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים ב ח ט): 'כי אינם נועזים להעתיק כלי ממקומו'; ואפילו את תאזאזה סנבת (י 11): 'הנושא כל דבר להוציא מאהלו או להכניסו מן החוץ יומת'. מקורות אלו לא הבחינו בין הוצאה לצורך השבת ובין הוצאה אחרת, ואסרו הכול.

הבחנה בין סוגי החפצים לעניין הוצאה בשבת מופיעה במקרא, בספרות חז"ל ובכתבי הקראים. הפסוקים בירמיהו ('וְאֵל תִּשָּׂאוּ מִשָּׂא בְיוֹם הַשַּׁבָּת וְהִבַּאתֶם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם') ובנחמיה ('וּמְבִיאִים הַעֲרָמוֹת וְעַמָּסִים עַל הַחֲמָרִים') אוסרים במפורש הוצאת משא וסחורה, הקשורים באופן מובהק למלאכת המסחר של ימי החול. חז"ל הבחינו היטב בין המוכן לשבת לשאינו מוכן. הכלל היסודי נוסח בפשטות בתוספתא שבת יד ח (מהדורת ליברמן, עמ' 67): 'זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותו, וכל שאינו מן המוכן אין מטלטלין אותו'. עיקרון זה מוביל דיון ארוך ומפורט בעיקר בפרקים יז-יח של מסכת שבת. גם ההלכה הקראית הראשונה, שמיצוגת בדברי ענן, מבחינה בין סוגי החפצים; מתירים משא קל ואוסרים משא כבד. נראה לשער, שמנהגם עוצב ישירות מתוך היובלים ב 29-30 (כהנא, עמ' רכו): 'הגד ואמר לבני ישראל את משפט היום הזה וישבתו בו ... ולא יעשו בו כל מלאכה ... ולהביא ולהוציא בו כל אשר ינשא בשעריהם אשר לא הִכְיָנְהוּ המה להם בששת ימי המלאכה בבתיהם ... ולא יביאו ולא יוציאו מבית לבית ביום הזה'. ייעוד החפץ הוא הקובע לדין הוצאה: כל שמשמש לצרכי השבת מותר בהוצאה, וכל שאינו קשור לשבת אסור. הגדרה זו תואמת את דברי התוספתא דלעיל. אלא, שביתא ישראל הרחיבו את גבולות ההיתר בהשוואה לחז"ל. למנהגם, אם מושא ההוצאה נועד לצרכי שבת אין מגבלות בהוצאתו, בעוד שלפי ההלכה הרבנית גם צרכי שבת מוגבלים בהעברה מרשות לרשות. מסורת העדה הציבה במרכז את צרכי השבת. כל הקשור לצרכי השבת, אפילו משחק או מחצלת למנוחה בחצר - הותרה הוצאתם בשבת לחלוטין וללא כל מגבלות. מנגד, כל דבר שאינו קשור במובהק לצרכי השבת נאסר לחלוטין במגע, טלטול, הוצאה או הכנסה. כאן מחמיר מנהגם ביחס להלכה הרבנית, שכידוע התירה טלטול חפצי מוקצה לצורך גופו או מקומו. מרכזיותה וחשיבותה של השבת בתודעת העדה היא הבריה התיכון של חיבור זה. הדעת נותנת, שהצבת השבת מעל לכל שיקול וערך הובילה, לגיבוש מסורת הלכתית קוטבית בדין הוצאה. מסורת שמסירה כל מגבלה מהוצאה לצורך השבת, ואוסרת באופן מוחלט הוצאה שאינה קשורה ישירות לצרכי השבת.

⁵⁸² על גניבת ספרי תורה ראו: משנה, בבא קמא י ג; בבלי, שם קטו ע"א; בבא בתרא מג ע"א.

פרק שביעי: יציאה לדרך רכיבה והפלגה בשבת

תאזאזה סנבת פרק עשירי

פסוק 17

כל איש העובד בשבתותי ויוצא לדרך ... יומת.

פסוק 19

הרוכב על בהמה והנוסע באניות ים ... מות יומת.

א. יציאה בשבת במקרא

לאיסור יציאה בשבת מקור מפורש בתורה, שמות טז 29: 'שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתֵּי אֵל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי'. כמו כן, נרמז העניין בישעיהו נח 13: 'אִם תָּשִׁיב מִשְׁבַּת רִגְלְךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בְּיוֹם קִדְשִׁי וְקִרְאתָ לַשְּׁבַת עֲנֵג לְקִדּוֹשׁ ה' מְכַבֵּד וְכַבְּדוּ מַעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמִּצְוֹת חֲפָצֶיךָ וְדַבֵּר דְּבָרִי. שאלת היסוד באיסור יציאה בשבת היא: מהו מקומו של אדם? וביתר פירוט, מהו התחום המדויק שבתוכו מותר לאדם להלך ומחוצה לו אין לצאת בשבת. הפסוקים מנוסחים בכלליות וסובלים פרשנויות רבות ומגוונות. הביטוי 'שבו איש תחתיו' יכול להתפרש ביחס לכיסאו או מיטתו של אדם. 'אל יצא איש ממקומו' ו'אם תשיב משבת רגליך' יכולים להתייחס לביתו, חצרו, שכונתו או עירו של אדם. גם הציווי להימנע מ'מעשות דרכיך' אינו מבהיר מהי הדרך שנאסרה? מה אורכה או משך זמן הליכתה? מכאן שאין במקרא תשובה לשאלת היסוד: 'מהו תחום היציאה המותרת בשבת?'

עיון במקרא מלמד שאנשים לא נמנעו מלצאת מביתם ביום השבת. בעניין מקושש העצים נאמר במדבר טו 32–33: 'וַיְהִי בְּנִי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֹּשֶׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם הַשְּׁבַת. וַיִּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמִּצְאִים אֹתוֹ מִקֹּשֶׁשׁ עֲצִים... אלה שמצאו את מקושש העצים וודאי יצאו מתוך אוהליהם בשבת. שבת וחג נקראים בתורה 'מקרא קדש'.⁵⁸³ משמעות הביטוי הוא התאספות במקום ידוע לעבודת ה'. פרשנות זו תואמת את כל הופעותיו של הביטוי במקרא, וכך פירש הרמב"ן על הפסוק בויקרא כג 2 ד"ה דבר אל (מהדורת שעוועל, עמ' קמד): 'וטעם מקראי קדש - שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להקבץ בבית האלהים ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפלה והלל לאל בכסות נקיה'.⁵⁸⁴ מכאן, שיצאו מבתיהם להגיע למשכן או למקדש בשבת. בעלה של האישה השונמית שואל בתמיהה במלכים-ב ד 23: '... ימדוע אַתְּ הַלַּכְתָּ אֵלָיו הַיּוֹם, לֹא חֲדָשׁ וְלֹא שְׁבַת... וברור משאלתו שנהגו ללכת אל הנביא בשבת. בחזונו של הנביא ישעיהו סו 23: 'וַיְהִי מִדֵּי חֲדָשׁ בְּחֲדָשׁוֹ וּמִדֵּי שְׁבַת בְּשַׁבְּתוֹ בָּוֹא כָּל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי אָמֵר ה'', מתוארת עליה המונית אל בית ה' ביום השבת. אם היה קיים איסור יציאה מהבית אזהרותיהם של ירמיהו (יז 21–22) ונחמיה (יג 19) אל העם לבל יוציאו משאות אל שער העיר ביום השבת היו מיותרות. מכלל העדויות נראה אם כן, שאין במקרא איסור יציאה מהבית בשבת.⁵⁸⁵ סיוע לדעה, ש"מקום" אינו בית אלא אזור רחב יותר, כגון: מקום יישוב, כפר או עיר, אפשר ללמוד מקרבן פסח. התורה מצווה בדברים פרק טז 7: 'וּבְשַׁלַּת וְאֶכְלָתָּ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפְנִיתָ בְּבִקְרָה וְהִלַּכְתָּ לְאֹהֲלֶיךָ. אין שום אפשרות מעשית שכל עם ישראל יאכל את קרבן פסח בתוך בית המקדש, אף לא בגבולות מחיצות העזרה, ולכן חייבים לפרש "מקום" במשמעות כל העיר - כל שלפנים מהחומה. וכך מפורש במשנה, זבחים ה ח: 'הבכור והמעשר והפסח קדשים קלים שחייטן בכל מקום בעזרה ... ונאכלין בכל העיר'. גם בתפילת אברהם להצלת סדום משתמש המקרא במילה "מקום" כמילה נרדפת ל"עיר". בראשית יח 24: 'אוֹלֵי יֵשׁ חַמְשִׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר הָאֵף תִּסָּפֵה וְלֹא תִשָּׂא לְמִקוֹם לְמַעַן חַמְשִׁים הַצְדִיקִים אֲשֶׁר בְּקִרְבָּה'. וכן בשבועתו של אברהם לאבימלך

⁵⁸³ שמות יב 16; ויקרא כג 3 ועוד.

⁵⁸⁴ וכן בפירוש הרד"ק לישעיהו א 13.

⁵⁸⁵ רוזנטל, הלכה בבית דמשק, עמ' רצב-רצג.

(שם כא 31): 'על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם'.⁵⁸⁶ נמצאנו למדים, שלפי המקרא הפסוק: 'אל יצא איש ממקומו' אינו אוסר יציאה מהבית בשבת, אך מהו התחום המותר בהליכה אין המקרא מפרש.

ב. יציאה בשבת בספרות התרגומים

מתרגמי הפסוק בשמות טז 29: 'שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי', התלבטו בתרגום המילים: 'תחתיו' ו'מקומו'. עיון בתרגומי המקרא מלמד על גישות הלכתיות מחמירות, שמשקפות בחלק מתרגומי המקרא הקדומים לפסוק זה, כפי שנראה בטבלה הבאה:

מסורה	שבו	איש	תחתיו	אל יצא	איש	ממקומו	ביום השביעי
שבעים ⁵⁸⁷	שבו	איש	בבתיכם	אל יצא	איש	ממקומו	ביום השביעי
אונקלוס ⁵⁸⁸	תיבו	אנש	תחותיה	לא יפוק	אנש	מאתריה	ביומא שביעאה
נאופיטי ⁵⁸⁹	שרון	גבר	באתריה	לא יפוק	גבר	מן אתריה	ביומא שביעיא
פשיטתא ⁵⁹⁰	תבו	אנש	באתרה	ולא נפוק	אנש	מן תרע ביתא	ביומא שביעיא
שומרוני ⁵⁹¹	שבו	איש	תחתיו	ואל יצא	איש	ממקומו	ביום השבת
ולגטה ⁵⁹²	השארו	כל אחד ואחד	אצל עצמו	אף אחד לא יצא	אף אחד לא יצא	מן המקום	ביום השביעי
אורית ⁵⁹³	וישב	איש איש	בביתו	ואל יצא		ממקום הימצאותו	ביום השבת

להלן נדון בשינויים משמעותיים לאיסור יציאה בשבת. השבעים תרגם: 'שבו איש בבתיכם'. יש בתרגום זה פרשנות מחמירה, שכל יציאה מהבית בשבת אסורה. אין זה מפתיע למצוא באורית את אותה פרשנות מחמירה, שהרי האורית תורגמה מיוונית לגעז לפי נוסח השבעים.⁵⁹⁴ את המילה 'אמְנְבְּרִיהוּ' שבאורית תרגמתי (בעזרתו של יצחק גרינפלד): 'ממקום הימצאותו'. ביטוי זה אינו סובל פרשנות מרחיבה כגון: כפר, עיר וכדומה, אלא, מקום המגורים – אוהל, בקתה או בית. נמצא אם כן שיש בשבעים ובאורית עדות למסורת מחמירה, שאסרה כל יציאה מהבית ביום השבת. מפתיעה יותר היא ההתאמה שבין הפשיטתא לשבעים בניגוד לנוסח המסורה ולפרשנות חז"ל.⁵⁹⁵ את המילה 'תחתיו' מתרגם הפשיטתא, כמו הנאופיטי, 'באתרה' ולא 'דוכתה' ובכך הוא מרחיב את התחום המותר בשבת. אולם, את 'ממקומו', שבחלקו השני של הפסוק, מתרגם הפשיטתא: 'מן תרע ביתא' - מפתח ביתו. שוב משתקפת פרשנות מצמצמת ומחמירה למילה 'מקום', לפיה אסור לצאת מפתח הבית בשבת, כמו בנוסח השבעים.⁵⁹⁶ על התאמה בין הפשיטתא לשבעים כתב מאורי, הפשיטתא, עמ' 318: 'כפי שכבר הראה פראנקל, אף השבעים לתורה הושפעו ממסורת הפרשנות היהודית. ממילא, במקום שמתגלית התאמה פרשנית בין פשיטתא לשבעים מותר להניח, שמקור ההתאמה הוא במסורת הפרשנית היהודית, ששימשה מקור לשני התרגומים'. ועוד מוסיף מאורי (שם): 'הקרבה ביניהם (בין השבעים והפשיטתא - י"ז) בתחום הפרשני בהחלט אינה חורגת כלל מן הצפוי משני תרגומים בעלי תכלית דומה (הסברת הטקסט לצבור הפשוט) ... במיוחד לאור העובדה הנזכרת, ששני התרגומים הללו ינקו ממסורת פרשנית

⁵⁸⁶ "מקום" במשמעות רחבה יותר מבית מופיע גם בבראשית יב ו; יט יב; כ יג; כו ז ועוד לרוב.

⁵⁸⁷ תרגום קארל, עמ' 86.

⁵⁸⁸ מהדורת שפרבר, עמ' 117.

⁵⁸⁹ מהדורת דיאז-מאצ'ו, עמ' 109.

⁵⁹⁰ מהדורת העליר, עמ' צב.

⁵⁹¹ מהדורת טל, עמ' 72.

⁵⁹² מהדורת וובר, עמ' 100.

⁵⁹³ מהדורת דילמן, עמ' 125–126.

⁵⁹⁴ ראו במבוא סעיף ד.1.

⁵⁹⁵ על ההתאמה בין נוסח הפשיטתא לנוסח המסורה ולפרשנות חז"ל, ראו: פשיטתא, העליר, עמ' I;

מאורי, הפשיטתא, עמ' 319–324; פשיטתא, צפור עמ' 5–7.

⁵⁹⁶ לדיון רחב בתרגום הפשיטתא לפסוק זה, לרבות שינויי גרסאות בין כתבי היד השונים, ראו: מאורי,

הפשיטתא, עמ' 334–335.

יהודית'.⁵⁹⁷ לקרבה שבין השבעים לפשיטתא נדרש גם משה צפור במבוא שלו לתרגום הפשיטתא לספר ויקרא. גישתו יותר מסוייגת ופחות החלטית, אולם, בעיקרם של דברים אין הוא חולק על מאורי, נעיין בדבריו. פשיטתא, צפור, עמ' 9: 'גוברת הדעה, שהקרבה בין שני התרגומים במקומות רבים נובעת מחד ממצע עברי משותף, שונה מנה"מ, ומצד שני ממסורת פרשנית קדומה'. בשמות טז 29 קשה להעלות על הדעת מצע עברי משותף לפשיטתא ולשבעים. שתי מילים מרכזיות בפסוק, 'תחתיו' ו'מקומו', מתורגמות באופן שונה זו מזו.

שבעים: שבו איש בבתים אל יצא איש ממקומו.
פשיטתא: תבו אנש באתרה ולא נפוק אנש מן תרע ביתא.

יחד עם זאת עולה בידם לשמור על משמעותו ההלכתית של הפסוק - איסור יציאה מהבית בשבת. מצע עברי משותף לשני התרגומים, שונה או זהה לנוסח המסורה, היה מחייב תרגום זהה או לפחות דומה לשתי מילים אלו. מסתבר אם כן, שפרשנות יהודית קדומה ומחמירה, הנחתה במקרה זה, את שני המתרגמים. פרשנות שאסרה כל יציאה מהבית ביום השבת. לפרשנות זו יש שריד מעומעם במקור אחד מתקופת בית שני, אך היא בוודאי לא הייתה הדעה השלטת בדין יציאה בשבת, כפי שנראה להלן.

ג. יציאה לדרך רכיבה והפלגה בשבת בספרות בית שני

ספרות בית שני מעמידה בפנינו שפע יחסי של מקורות לדין יציאה בשבת. כאן לראשונה מופיעה התייחסות מפורשת והגדרות מדויקות לתחום שבת. נפתח בספר היובלים נ 12–13 (כהנא, עמ' שיג): 'ואשר ילך בדרך ... ואשר ישא על בהמתו והיורד באניה בים ... והאיש אשר יעשה [דבר] מכל זה ביום השבת ומת'. מחבר היובלים מתייחס למספר פעולות הקשורות לשימוש בדרך בשבת. להלן נדון בכל פעולה בנפרד, ולבסוף נשער מה הייתה עמדת היובלים בדין יציאה בשבת.

'ואשר ילך בדרך'. ואנדרקאם תרגם, עמ' 326: 'who goes on a trip', ורמן תרגמה: 'ואשר ילך למסע'. מחבר היובלים אוסר הליכה בדרך בשבת אך אינו מספק הגדרה מדויקת של מרחק ההליכה שנאסר. בהבנה פשוטה נראה שמדובר בדרך רחוקה. כך מתפרשים ביטויים דומים במקרא, כמו בראשית מב 38: 'ויקראו אֶסֶן בְּדֶרֶךְ', או במדבר כא 4: 'וַתִּקְצַר נַפְשׁ הָעַם בְּדֶרֶךְ' וכן רות א 7: 'וַתִּלְכְּנָה בְּדֶרֶךְ לְשׁוּב אֶל אֲבִיךָ הַחַדְשָׁה'. גם בלשון חז"ל הליכה בדרך מכוונת, בדרך כלל, לדרך ארוכה, כגון: משנה, ברכות א ג: 'אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים' וכן משנה נדרים ד ח: 'היו מהלכין בדרך ואין לו מה יאכל'. אולם, מחבר היובלים אינו מספק הגדרה מדויקת לאורך הדרך. כותב על כך אלבק, היובלים וההלכה, עמ' 9: 'ומה המשמעות של האיסור בפסוק 12 לצאת לדרך? מכיוון שאין לכך הגדרה הלכתית מדויקת, אני חושב שמותר להניח שלפי המחבר נאסרה כל יציאה לדרך ממקום המגורים בשבת, והיא הייתה כרוכה בעונש מוות'. הוא הבין את הציווי בשמ' טז 29: "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" באופן מילולי ולכן אסר לצאת לכל דרך'.

'ואשר ישא על בהמתו'. פסוקית זו בתרגומו של גולדמן קשה להבנה. אם באיסור הוצאה עסקינן, אין זה מקומו. איסור הוצאה מופיע לעיל, בסוף פסוק 8: 'ואשר ישא כל משא להוציא מאהלו או מביתו ומת'. נראה יותר תרגומו של וונדרקם למקור בגעז, עמ' 255: 'וְזֶהִי יְדֻאֲנִי דִיבְּ כֹלוּ אִינְסֶסָה (=ואשר ירכב על כל בהמה) ובתרגום לאנגלית, עמ' 326: 'who rides any animal' וכן בתרגומה של ורמן: 'ואשר ירכב על בהמה'. לפי נוסח זה הפסוקית במקומה, בתוך סדרה של איסורים הקשורים לדרך: יציאה, הליכה, רכיבה והפלגה.⁵⁹⁸

'והיורד באניה בים'. במקרא אין איסור הפלגה בשבת. יתכן שהמקרא כולל איסור זה בפסוק 'אל יצא איש ממקומו', שהרי, איך שלא נפרש את הביטוי 'ממקומו', כל הפלגה היא יציאה ממקום

⁵⁹⁷ וכן: טוב, תרגומים יווניים, עמ' 803.

⁵⁹⁸ כך גם הבין אלבק, היובלים וההלכה, עמ' 12, ובהערה 72 ביסס הבנתו על תרגומם של דילמן וצירלס לספר היובלים.

מושבו של האדם, לפיכך אין צורך באיסור מפורש. היובלים אוסר הפלגה בים בשבת וקובע עונש מוות לאיסור זה, ככל איסורי שבת.⁵⁹⁹ לאיסור הפלגה בשבת משמעויות מרחיקות לכת על אורח החיים בעת העתיקה. במקומות רבים הגישה היחידה לחוץ לארץ הייתה בדרך הים, והפלגות נמשכו שבועות ארוכים. בתנאים אלו, איסור הפלגה בשבת הופך להיות איסור יציאה מהארץ. איסור כזה משבש את שגרת החיים, ואין פלא שחז"ל הקלו בתחום זה, כפי שעוד נראה להלן. מכלל הדברים עולה, שאין ביובלים איסור יציאה מהבית בשבת. המחזיק באיסור כזה אינו צריך לפרט איסורי הליכה, רכיבה והפלגה, שנאסרו ממילא באיסור יציאה מהבית.⁶⁰⁰ מאידך, כל אחיזה בדרך - ברגל, ברכיבה או בהפלגה - נאסרו בשבת. כדרכה של ההלכה שקדמה לחז"ל אין ביובלים הגדרות מדויקות של מרחק או זמן הליכה, אלא איסור כללי לכל סוג של שימוש בדרך בשבת. גישה מחמירה יותר מזו של ספר היובלים, ותואמת את תרגום השבעים והפשיטתא, משתקפת במקור נוצרי. היפוליטוס (סופר והוגה דעות נוצרי, רומא 170–236) מעיד על הימנעות האיסיים לקום ממיטותיהם בשבת. היפוליטוס, אבות, עמ' 136: 'some would not even rise from a couch'. הפרק על האיסיים בכתבי היפוליטוס מבוסס בעיקרו על כתבי יוסף בן מתתיהו.⁶⁰¹ בכתבים שבידנו לא מצאנו אצל יוסף בן מתתיהו מנהג האוסר על האיסיים לקום ממיטותיהם בשבת. יתכן שהיפוליטוס לא דייק בכתיבתו או שהיו בידו מקורות מידע נוספים למנהגי האיסיים בשבת, שאינם בידנו.

יוסף בן מתתיהו מתאר את ברית הידידות שבין יוחנן הורקנוס לאנטיוכוס VII סידקס. הורקנוס מצטרף למסע המלחמה של אנטיוכוס נגד הפרתים, אך מבקש ממנו שיעכב את מסע הנצחון של צבאו בגלל קדושת השבת והחג. יוסף בן מתתיהו מתייחס בדבריו לעדותו של הסופר ניקולאוס הדמשקאי בעניין זה, נעיין בדבריו. קדמוניות היהודים יג ח ד 252 (תרגום שליט, עמ' 96): 'אף אין הוא (=ניקולאוס) דובר שקר כשהוא אומר זאת, שכן הגיע (אז) חג השבועות, (שחל להיות) אחר השבת, ואסור לנו להלך בדרך לא בשבת ולא במועד'. בדומה לכך מנומק, הפטור מחובת הצבא שניתן על ידי דולאבלה מושל אסיה לפי בקשתו של הורקנוס. שם יד י ב 226 (תרגום שליט, עמ' 137): 'הודיעני שבני ארצו אינם יכולים לצאת בצבא, מפני שאינם יכולים לשאת כלי-זין ולהלך בימי השבתות'. שני המקורות מציינים אם כן, איסור הליכה בדרך בשבת. אין במקורות אלו נתונים על אורך הדרך או משך זמן ההליכה. לפי ההקשר, נראה שמדובר ביציאה לדרך רחוקה, כדרכם של חיילות הצבא שיוצאים תדיר למסעות ארוכים. התייחסות לתחום המותר בהליכה בשבת מופיעה לראשונה במגילת ברית דמשק (מהדורת ברושי, עמ' 28–31):

עמ' 10 שורה 21 - אל יתהלך חוץ לעירו (א) על אלף באמה.
 עמ' 11 שורה 5 - אל ילך איש אחר הבהמה לרעותה חוץ מעירו כי
 עמ' 11 שורה 6 - אם אלפים באמה.

שורות אלו נחקרו בהרחבה ולא נכפול דברים.⁶⁰² הדעה המקובלת בקרב החוקרים (רבין, ידן, רוזנטל ושיפמן) נוסחה בתמציתיות אצל שיפמן, הלכה עמ' 99: 'תחום השבת הוא של אלף אמה, אולם ניתן להגדילו לאלפיים אמה בעת רעיית בהמות'. לענייננו חשוב לציין שני חידושים עקרוניים העולים משורותיה של מגילה זו:

1. בפנינו המקור הקדום ביותר, שמציין תחום שבת במינוחים מדויקים - אלף/אלפיים אמה.
2. לראשונה מצאנו הבחנה בין תחום שבת להליכת האדם ותחום שבת למרעה הבהמה.

⁵⁹⁹ אלבק, היובלים וההלכה, עמ' 10.
⁶⁰⁰ כך הבינו: אלבק, היובלים וההלכה, עמ' 9–10; טשרנוביץ, תולדות ההלכה, כרך ד, עמ' 367; אפשטיין, מבואות, עמ' 279; רוזנטל, הלכה בברית דמשק, עמ' רצד.
⁶⁰¹ פלוסר, היפוליטוס, עמ' 332.
⁶⁰² ראו סקירתו המסכמת של שיפמן, הלכה, עמ' 99–104.

נראה שמחבר מגילת ברית דמשק לומד את המידות המדויקות של תחום שבת מהפסוקים המצויים על ערי הלוויים. במדבר לה 1-7:

(1) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחוּ לֵאמֹר. (2) צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַנוּ לְלוֹיִם מִנְחָלַת אַחְזָתָם עָרִים לְשִׁבְתָּ וּמִגְרָשׁ לְעָרִים סְבִיבֹתֵיהֶם תִּתְּנוּ לְלוֹיִם. (3) וְהָיוּ הָעָרִים לָהֶם לְשִׁבְתָּ וּמִגְרָשֵׁיהֶם יִהְיוּ לְבִהְמָתָם וְלִרְכֻשָׁם וְלִכָּל חֵיָתָם. (4) וּמִגְרָשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֶלְפֵי אִמָּה סְבִיב. (5) וּמִדָּתָם מִחוּץ לְעִיר אֶת פְּאֵת קִדְמָה אֶלְפִים בָּאִמָּה וְאֶת פְּאֵת נֶגֶב אֶלְפִים בָּאִמָּה וְאֶת פְּאֵת יָם אֶלְפִים בָּאִמָּה וְאֶת פְּאֵת צָפוֹן אֶלְפִים בָּאִמָּה וְהָעִיר בְּתוֹךְ זֶה יִהְיֶה לָהֶם מִגְרָשֵׁי הָעָרִים. (6) וְאֶת הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם אֶת שֵׁשׁ עָרֵי הַמִּקְלָט אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְנֶסֶךְ שְׂמֵהּ הָרֶצֶחַ וְעֲלֵיהֶם תִּתְּנוּ אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם עִיר. (7) כָּל הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנֶה עִיר אֶתְהוּ וְאֶת מִגְרָשֵׁיהֶן.

התורה מצווה להנחיל ללוויים 48 ערים על מגרשיהן, ובתוכן שש ערי מקלט. מכיוון שמדובר בנחלת שבט לוי יש צורך לתחום במדויק את גבולות העיר והמגרש, כפי שפורטו גבולות הארץ (במדבר לד) וכפי שיפורטו בהרחבה גבולות מדויקים של נחלות השבטים (יהושע יג-ט). קביעת ערי מקלט בחלק מערי הלוויים מעצימה את הצורך לדייק במדידת תחום העיר. הרצח בשגגה חייב לדעת במדויק את גבולות השטח בו הוא מוגן מנקמת גואל הדם. ואכן, בפנינו מקור מקראי יחידאי, המפרט תחומי עיר ברמת דיוק של אמה. לכל אחת מערי הלוויים הוקצה מגרש שהוא חלק בלתי נפרד מהעיר. מגרש זה הוא שטח פתוח סביבות העיר המשמש לצרכי תושבי העיר, מקניהם וקניינם.⁶⁰³ לאחר ששללנו,⁶⁰⁴ מתוך המקרא עצמו, את הפרשנות המחמירה שמקומו של אדם לעניין תחום שבת הוא ביתו; טבעי הדבר שחיבורים הלכתיים קדומים כברית דמשק, ישתמשו בתחום ערי הלוויים שמפורש בכתוב כמקור לתחום שבת, שאינו מפורש בכתוב. ניתן לראות בעיר ובמגרשיה את מקומו של אדם, ולהסיק שיציאה מתחום העיר היא זו שנאסרה בפסוק (שמות טז 29): 'אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי'. אלא, שהפסוקים מציינים לערי הלוויים שני תחומים הסותרים זה את זה:

פס' 4 - 'וּמִגְרָשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֶלְפֵי אִמָּה סְבִיב'.
 פס' 5 - 'וּמִדָּתָם מִחוּץ לְעִיר אֶת פְּאֵת קִדְמָה אֶלְפִים בָּאִמָּה ... זֶה יִהְיֶה לָהֶם מִגְרָשֵׁי הָעָרִים'.

תרגום השבעים פותר את הקושי בדרך של התאמת הכתובים - הרמוניזציה.⁶⁰⁵ הוא מתרגם את במדבר לה 4 (תרגום קארל, עמ' 194): '...מקיר העיר וחוצה אלפים אמה סביב' - האלף הוחלף באלפיים וכך נוצרה התאמה לפסוק 5. לעומתו, בוחר מחבר מגילת ברית דמשק פתרון, שמכונה בפי חז"ל 'אוקימתא'. הפתרון מבוסס על הבחנה בין תחום הליכת אדם לבדו ובין תחום הליכת אדם למרעה בהמתו. אמנם, ברית דמשק אינה עוסקת בתחום ערי הלוויים אלא בתחום שבת, ובפסוקים אין הבחנה בין תחום אדם ובהמה, אבל המקבילות בין פסוקי במדבר למגילה יוצרות זיקה ברורה בין שני המקורות:

במדבר לה	ברית דמשק י-יא
(4) וּמִגְרָשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֶלְפֵי אִמָּה סְבִיב.	(21) אֵל יִתְהַלֵּךְ חוּץ לְעִירוֹ (א) עַל אֵלֶּף בָּאִמָּה.
(5) וּמִדָּתָם מִחוּץ לְעִיר אֶת פְּאֵת קִדְמָה אֶלְפִים בָּאִמָּה ...	(5) אֵל יֵלֵךְ אִישׁ אַחֵר הַבְּהֵמָה לְרֵעוּתָהּ חוּץ מֵעִירוֹ כִּי (6) אִם אֶלְפִים בָּאִמָּה.

מחבר מגילת ברית דמשק יוצר מקרא משוכתב, כמקובל בספרות בית שני.⁶⁰⁶ תוך העתקת חלקי

⁶⁰³ על תפקידו של מגרש העיר, ראו: יהושע יד 4; כא 40.

⁶⁰⁴ ראו לעיל בפתיחה לפרק זה.

⁶⁰⁵ על תופעה זו ראו: תרגום השבעים, צפור, עמ' 14-15.

⁶⁰⁶ ראו: גולדברג, המדרש הקדום. המאמר כולו והפניותיו.

פסוקים ושיוכם לעניין שבת, הוא מחדש הבחנה בין תחום הליכת אדם לצרכיו ותחום הליכה למְרָעָה בהמותיו. מיניה וביה, נפתרת גם הסתירה שבפסוקים, ולקורא מוצעת תמונה הרמונית של מגרשי העיר ודין תחום שבת - אלף לאדם ואלפיים לבהמה.

קביעת תחום שבת מיוחד למרעה בהמה ייחודית לברית דמשק, ואינה מוכרת ממקורות אחרים. בשאלת הטיפול בבהמה בשבת נשתמרה בידנו עדות קדומה ממושבת החיילים היהודים של יב.⁶⁰⁷ באוסטרקון אחד מזהיר איש את חברו שיקשור את שורו לבל ידוד מחר בשבה (=בשבת).⁶⁰⁸ מעדות זו משמע שאסרו יציאה למרעה בשבת. גם חז"ל לא הכירו בתחום שבת מיוחד לבהמה. להיפך, הם קבעו את תחום הבהמה לפי תחום האדם, משנה, ביצה ה ג: 'הבהמה והכלים כרגלי הבעלים'. לעומת זאת, מצאנו קביעת אלפיים אמה כתחום כולל של ערי הלוויים, אצל יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ד ד ג 67 (תרגום שליט, עמ' 116): 'צווה משה את העברים ... להנחיל ללוויים ארבעים ושמונה ערים טובות ויפות ולתחום מהאדמה שלפניהן עד אלפים אמה, החל מן החומות, ולמסור להם'; וכן אצל פילון, על החוקים לפרטיהם א 158 (תרגום נטף, ב, עמ' 264): 'היא גם הקצתה להם ארבעים ושמונה ערים, ולכל אחת מגרש, אלפיים אמה סביב, למרעה הבהמות ולשאר השירותים החיוניים הנחוצים לערים'.

לסיכום: איסור יציאה בשבת מתפרש ברוב המקורות של ספרות ימי הבית השני כאיסור יציאה לדרך. מהקשר הדברים משמע שמדובר בהליכה ממושכת לדרך רחוקה, יציאה לעבודה, רכיבה או הפלגה. כדרכה של ההלכה הקדומה האיסור לא נמדד בשיעורים מדויקים. יוצאי דופן בחומרתם הן העדויות בתרגום השבעים והפשיטתא שלא לצאת מן הבית, ועדותו של היפוליטוס על מנהג האיסיים שלא לקום ממיטותיהם בשבת. ייחודי בסגנונו, הוא האיסור בברית דמשק, שקובע שיעורים מדויקים לאיסור יציאה, תוך שהוא מבחין בין יציאה לצורך אדם ויציאה למרעה הבהמה.

ד. יציאה בשבת בספרות חז"ל

דין יציאה בשבת בספרות חז"ל חושף בפנינו מגמה ברורה של 'סטאנדארטיזציה'.⁶⁰⁹ חז"ל פועלים לקביעת הגדרות ברורות בחמישה תחומים: קביעת שיעור מדויק ליציאה המותרת, זיהוי הפסוק שממנו נלמדת ההלכה, אופן הלימוד מהפסוק, רמת האיסור ומטרת היציאה. התנאים מעמידים את תחום היציאה המותרת בשבת על אלפיים אמה. מכילתא דר"י בשלח, מסכתא דויסע ה, ד"ה ראו כי (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 170): 'שבו איש תחתיו, אלו ארבע אמות: אל יצא איש ממקומו, אלו אלפים אמה'.⁶¹⁰ בעוד שמחבר ברית דמשק רק רמז לזיקה שבין תחום שבת ומגרשי הלוויים, התנאים רואים במידות המגרשים שבפסוק מקור מפורש לדין תחום שבת. נעניין במשנה סוטה ה ג:

בו ביום דרש ר' עקיבא {במדבר לה} ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגוי ומקרא אחר אמר {במדבר לה} מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה הא כיצד אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום השבת ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים.⁶¹¹

⁶⁰⁷ עניין זה נדון לעיל בפרק שלישי סעיף ב.

⁶⁰⁸ ליונשטאם, יב, עמ' 442.

⁶⁰⁹ על תופעת ה'סטאנדארטיזציה' בהלכה, ראו: גילת, פרקים, עמ' 28–31.

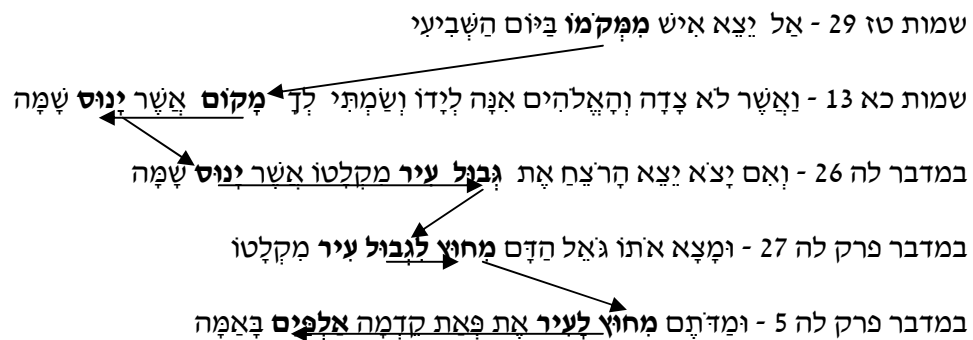
⁶¹⁰ לדין זה מקבילות רבות, בחלקן נדון להלן: מכילתא דר"י משפטים, מסכתא דנזיקין ד, ד"ה ושמותי לך מקום (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 262–263); מכילתא דרשב"י טז כט (מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 114); משנה, עירובין ד ג ואילך; תוספתא, עירובין ג יא (מהדורת ליברמן, עמ' 101); משנה, ראש השנה ב ה; משנה, סוטה ה ג; תוספתא, סוטה ה יג (מהדורת ליברמן, עמ' 181–182); תוספתא, שבת יז יז (מהדורת ליברמן, עמ' 83); תוספתא, ערכין ה יט (צוקרמאנדל, עמ' 551); בבלי, עירובין נא ע"א; ירושלמי, עירובין ד ה, כב ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 472); ירושלמי, מכות ב ח, לב ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 1338); ירושלמי, סוטה ה ג, כ ע"ג (מהדורת האקדמיה, עמ' 928) ועוד.

⁶¹¹ למשנה זו מקבילה בתוספתא, סוטה ה יג (מהדורת ליברמן, עמ' 181–182), בתוספתא שינויי נוסח רבים

בדומה לברית דמשק אף המשנה עומדת על הסתירה שבפסוקים ומציעה ליישבה בדרך של אוקימתא. אלא שפתרון המשנה שונה מפתרון המגילה. אליבא דמשנה, לכולי עלמא תחום המגרש הוא אלף אמה.⁶¹² אלפיים אמה מתייחסות לדעת רבי עקיבא לתחום שבת, ולדעת רבי אליעזר לשדות ולכרמים שמחוץ למגרשים. בדרך זו נפתרה הסתירה שבכתובים ונמצא מקור בכתוב לאלפיים אמה תחום שבת. על משנה זו שואלת הגמרא (בבלי, סוטה ל ע"ב): 'במאי קא מיפלגי? כלומר, במה חולקים רבי עקיבא ורבי אליעזר? ומשיבה: 'מר סבר: תחומין דאורייתא, ומר סבר: דרבנן'. כלומר, לא נחלקו חכמים בכך שתחום שבת הוא אלפיים אמה. אלא, שלדעת רבי עקיבא תחום זה נלמד מהפסוק והעובר אותו בשבת חייב מדאורייתא⁶¹³ ולדעת רבי אליעזר היוצא מתחום אלפים בשבת אינו חייב אלא מדרבנן.⁶¹⁴ אמוראי הבבלי נדרשים אף הם לשאלת מקורה של הלכה זו. בבלי עירובין נא ע"א:

הני אלפים אמה היכן כתיב? דתניא (שמות ט"ז) שבו איש תחתיו - אלו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו - אלו אלפים אמה. מנא לן? - אמר רב חסדא: למדנו מקום מקום, ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוץ מחוץ. דכתיב (במדבר ל"ה) ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו'.

תשובת רב חסדא לשאלת מקור הדין מבוססת על קישור פסוקים מנושאים שונים בדרך של גזירה שווה, כפי שנראה להלן. נדגים באמצעות תרשים זרימה:

רב חסדא מסכים עם רבי עקיבא שיש ללמוד תחום שבת מתחום מגרש ערי הלוויים. הוא חלוק עליו בדרך הלימוד. בעוד שרבי עקיבא במשנה לומד בדרך פשוטה, תוך קישור הפסוק האחרון

ובהם החלפת שמות המוסרים. לא נדון בשינויים אלו מכיוון שהדין הבסיסי - 'אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת' - זהה במשנה ובתוספתא.

⁶¹² הבנה זו, שאני מציע כאן, אינה לשיטתו של הרמב"ם, שכתב בהלכות שבת (כז א): 'ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, **שאלפים אמה הוא מגרש העיר**'.

⁶¹³ מדברי התלמוד כאן משמע שכל דין המופיע בכתוב הוא דאורייתא ודין שאינו בכתוב הוא דרבנן. עניין זה נתון במחלוקת ראשונים, ראו רמב"ם, ספר המצוות השורש השני ובהשגות הרמב"ן שם; שילת, הקדמות, עמ' צג-קא ובהפניותיו שם.

⁶¹⁴ בבבלי לא הוזכר שיעור מדויק לחיוב יציאה מדאורייתא. בירושלמי, עירובין ג ה, כא ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 467): 'רבי יונתן אמר קומי רבי חייה רובה בשם ר' שמעון ביר' יוסי בן לקוניא. לוקין על תחומי שבת דבר תורה ... הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מח(זו)רין [ו]רין [נ]יל. מחורין?] מדבר תורה ... ר' שמעון בר כרסנא בשם ר' אחא. אין לך מחזור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישי'. משמע שתחום שבת מדאורייתא הוא 12 מיל, כמהלך מחנה ישראל במדבר. הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה שכא פוסק שתחום אלפיים הוא דאורייתא. אולם, במשנה תורה, שבת, כז א חזר בו ופסק שתחום אלפיים מדרבנן ותחום 12 מיל מדאורייתא. פסיקה זו תואמת את הבבלי (שבת קנג ע"ב ועוד) שאין הלכה כרבי עקיבא במשנתו.

בתרשים לפסוק הראשון; לומד רב חסדא בתלמוד בדרך המורכבת מקישורם של חמישה פסוקים שונים, תוך שימוש באחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן - גזרה שווה. התלמוד הירושלמי מציג שתי הצעות למקור תחום שבת, עירובין ד א, כא ע"ד (מהדורת האקדמיה, עמ' 470):

ומניין לאלפיים אמה. "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". או חלף. אמ' ר' אל' {י} עזר. ותני! ונין. אסא בן עקיבה או'. "מקום" ["מקום"]. נאמ' כאן "מקום". ונאמ' להלן "ושמתי לך מקום". מה "מקום" שנא' להלן אלפיים אמה. אף "מקום" שני כאן אלפים אמה.

הצעה ראשונה בשם סתמא דגמרא: ללמוד שמקומו שבפסוק 'אל יצא איש ממקומו', זה אלפיים אמה. אין כאן לימוד אלא קביעה שמקומו של אדם הוא אלפיים אמה. הצעה שנייה בשם רבי אלעזר⁶¹⁵: ללמוד אלפיים אמה מערי המקלט. הצעה זו תואמת את דברי רבי עקיבא במשנה. אלא שהיא מבצעת "קיצור דרך" ללימוד הסבוך שבבבלי, ולומדת ישירות מדין עיר מקלט שהרי ערי מקלט הן מערי הלוויים ומגרשיהן אלפיים אמה.

עד כאן עסקנו בשיעור היציאה המותרת, המקור בתורה ואופן הלימוד מהפסוק. כמו כן, התייחסנו בקצרה לרמת האיסור. להלן נדון במטרת היציאה. עיון בספרות המשנה והתלמוד מלמד שיציאה עד תחום שבת הותרה לכל צורך. חז"ל אינם מתנים את היתר היציאה במטרתה. רק בהנחת עירוב תחומין, שנועד להכפיל את תחום היציאה, מוצאים אנו דיון במטרת היציאה. בבבלי, עירובין פב ע"א:

משנה. כיצד משתתפין בתחומין? מניח את החבית, ואומר: הרי זה לכל בני עירי לכל מי שילך לבית האבל או לבית המשתה. וכל שקיבל עליו, מבעוד יום – מותר, משתחשך – אסור, שאין מערבין משתחשך. **גמרא.** אמר רב יוסף: אין מערבין אלא לדבר מצוה. - מאי קא משמע לך? תנינא: לכל מי שילך לבית האבל או לבית המשתה! - מהו דתימא: אורחא דמלתא קתני, קא משמע לך.

ממסקנת הדיון עולה, שמותר להכפיל את תחום היציאה רק לצורך מצווה, כגון: הליכה לבית האבל או לבית המשתה. וכך נפסק להלכה ברמב"ם (עירובין ו ו) ובשולחן ערוך (אורח חיים, תטו א): 'אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצוה'. רבי ישראל פתחיה איסרליין מרחיב את היתר היציאה אף לצורך טיול שיש בו שמחה. תרומת הדשן סימן עז: 'לטייל חשיב לדבר מצוה'. והובאו הדברים להלכה בהגהות הרמ"א על השולחן ערוך שם, לעניין יציאה בשבת וביום טוב. נשוב לענייננו ונאמר, מתוך שהדיון נסב על הנחת עירוב תחומין להכפלת תחום שבת, משמע בפשטות, שיציאה בתוך התחום הותרה לכל צורך.

מקור יחידאי מתנה את היתר היציאה במטרתה. משנת רבי אליעזר (מהדורת ענעלאו, עמ' 368): 'ומניין שאין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה, ת"ל אם תשיב משבת רגליך'. לשיטה זו, מטרת היציאה קובעת את הדין. רק יציאה לצורך מצווה הותרה בשבת. שיטה מחמירה זו לא נתקבלה להלכה, והיא נראית כמנהג חסידים.

נמצאו למידים, שחז"ל פועלים: לקביעת שיעור מדויק ליציאה המותרת, איתור מקור הדין בתורה, אופן הלימוד מהפסוק, רמת האיסור ומטרת היציאה. קביעת שיעורים מדויקים מרחיבה את תחום ההיתר בהשוואה להלכה הקדומה שאסרה בלשון כללית. יוצאת דופן היא משנת רבי אליעזר, שמתנה את עצם היציאה (גם ללא הנחת עירוב תחומין) בהליכה לצורך מצווה. לשיטה זו לא מצאנו קיום בספרות חז"ל; אך היא שרדה כשיטה מרכזית בכתבי הקראים, במנהג

⁶¹⁵ אלעזר ולא אליעזר. הוא רבי אלעזר בן שמוע. תנא בדור הרביעי מאחרוני תלמידיו של רבי עקיבא, ראו: מרגליות, אנציקלופדיה, כרך א, עמ' 50.

השומרונים ובמנהגם של ביתא ישראל, כפי שנראה להלן. נקדים לכל אלו, דיון ביציאות שאינן רגילות, רכיבה והפלגה, שלהן השפעות מרחיקות לכת על קורות ביתא ישראל.

ה. רכיבה והפלגה בשבת במקרא ובספריו החיצוניים - דברי מבוא

את איסור רכיבה בשבת ניתן להסיק בפשטות מפסוקים המחייבים שביתה ומנוחה לאדם ולבהמתו. שמות כ 9: 'לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ועמיתך ובהמתך'; שם כג 12: 'וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמורך'; דברים ה 13: 'לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ועמיתך ושורך וחמורך וכל בהמתך'. התורה רואה את מנוחת הבהמה בשבת כחלק מחובותיו של בעליה. כמו כן, ניתן בפשטות להסיק את איסור הפלגה בשבת מהפסוק בשמות טז 29: 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, שהרי בכל הפלגה יש יציאה ממקומו של אדם. אולם המקרא שותק, ואינו מתייחס במפורש לרכיבה והפלגה בשבת. יתר על כן, המקרא מתאר במספר מקומות הפלגות ארוכות, שוודאי נמשכו יותר משבעה ימים. עבדי שלמה מפליגים מאילת לאופיר⁶¹⁶ דרך ים סוף (מלכים-א ט 26-28): 'ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אלות על שפת ים סוף בארץ אדום. וישלח חיכם באני את עבדיו אנשי אניות ידעי הים עם עבדי שלמה. ויבאו אופירה ויחקו משם זהב ארבע מאות ועשרים ככר ויבאו אל המלך שלמה. יונה מפליג באוניה מיפו לתרשיש⁶¹⁷ (יונה א 3): 'ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה' ויכד יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה ויכד בה לבוא עמם תרשישה מלפני ה' ועוד. בדברי השבח של ספר משלי, הוא מציג באור חיובי דימוי של אוניות מסחר המפליגות למרחקים (משלי לא 14): 'היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה'. מכלל הדברים עולה, שנהגו בתקופת המקרא לצאת להפלגות ממושכות, שוודאי נמשכו גם בשבת.

לעומת שתיקת המקרא, מוצאים אנו בספר היובלים ומקבילתו בתאזאזה סנת דברים מפורשים בדין רכיבה והפלגה בשבת, נעניין בדבריהם:

היובלים נ 12-13 (כהנא, עמ' שיג)	תאזאזה סנת י 19 (תרגום וורמברנד, עמ' 105)
ואשר ישא (=ירכב) ⁶¹⁸ על בהמתו והיורד באניה בים ... ומת ...	הרוכב על בהמה והנוסע באניות ים ... מות יומת

מפורש אם כן, שלדעת היובלים ומחבר תאזאזה סנת, רכיבה והפלגה בשבת הן עבירות חמורות וענשן מוות.⁶¹⁹ לעומת זאת, במקרא לא מצאנו דברים מפורשים, אלא איסור כללי של יציאה בשבת. במעבר מהמקרא לספרות תנאים ואמוראים חל פיחות משמעותי בחומרתן של רכיבה והפלגה בשבת, כפי שנראה להלן.

ו. רכיבה בשבת בספרות חז"ל

במשנה מופיעות שתי רשימות של מלאכות האסורות בשבת, נצטט בדילוג. משנה, שבת ז ב: 'אבות מלאכות ארבעים חסר אחת הזורע ... הגוזז את הצמר ... הקושר והמתיר והתופר שתי תפירות ... הצד צבי השוחטו ... הכותב שתי אותיות ... המוציא מרשות לרשות הרי אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת'; ובמשנת ביצה ה ב: 'ואלו הן משום שבות לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין'. במשנת שבת - לט אבות מלאכה האסורות מהתורה, ובמשנת ביצה - מלאכות שחייבין עליהן מדרבנן משום שבות⁶²⁰. מהשוואת הרשימות מסתבר שרק פעולות שיוצרות שינוי מהותי בחפץ שהוא מושא הפעולה, הן

⁶¹⁶ רבו ההשערות בזיהוייה של אופיר: הודו, אי בים האדום, חופי חצי האי ערב או אתיופיה. ראו: גוטמן, אופיר, עמ' 70.
⁶¹⁷ תרשיש מזוהה עם האי סרדיניה שבמערב איטליה, ראו: אהרוני, אטלס כרטא, מפה 15.
⁶¹⁸ ראו לעיל סעיף ג.
⁶¹⁹ אלבק, היובלים וההלכה, בעמ' 10 דיון בעניין הפלגה, ובעמ' 12 דיון בעניין רכיבה.
⁶²⁰ מקבילות לדיון שבות מופיעות בתוספתא, שבת יז כט (מהדורת ליברמן, עמ' 86); ביצה ד ד (מהדורת ליברמן, עמ' 300).

ורק הן הוגדרו כמלאכות האסורות בשבת מהתורה. מלאכות של חולין, שאינן יוצרות שינוי במושא הפעולה, כגון: העולה באילן, המטפח והמרקד - לא נאסרו אלא מדרבנן.⁶²¹ רכיבה על גבי בהמה היא פעולת חולין מובהקת, אך אין בה שינוי חפץ או גוף. אין שינוי מהותי ברוכב או בבהמתו כתוצאה מהרכיבה. יתכן שמשום כך, קבעו תנאים שפעולות מעין אלו אינן מלאכות האסורות מהתורה אלא מדברי חכמים. מכילתא דר"י בא, מסכתא דפסחא ט, ד"ה ושמתם את (מהדורת רבין, עמ' 33): 'ושמתם את היום הזה לדורותיכם למה נאמר והלא כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם. אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה דברים שהם משום שבות מנין ת"ל ושמתם את היום הזה'. הפקעת רכיבה מרשימת המלאכות האסורות מדאורייתא והגדרתה כשבות שאיסורו אינו אלא מדרבנן, יצרה פחות ברמת העונש ואי בהירות במקור האיסור, כפי שניווכח להלן. מדברי תנאים עולה שרכיבה על סוס בשבת הייתה סמל של חילול שבת בפרהסיא. אלישע בן אבויה, המכונה בתלמוד "אחר" משום שכפר בעיקר, מתואר במספר מקורות, כרוכב על סוס בשבת. בבלי, חגיגה טו ע"א: 'תנו רבנן מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת, והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו. אמר לו: מאיר, חזור לאחריך, שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת'. וכן בירושלמי, חגיגה ב א, עז ע"ב (מהדורת האקדמיה, עמ' 783): 'ר' מאיר הוה יתיב דרש בבית מדרשא דטיבריה. עבר אלישע רביה רכיב על סוסיא ביום שובתא אתון ואמרון ליה. הא רבך לבר פסק ליה מן דרשה ונפק לגביה'. ובהמשך (שם, עמ' 784): 'שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים רכוב על סוסי ביום הכיפורים שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יוצאת מבית קודש הקדשים ואמרת. שובו בני שובבים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי'.⁶²² בפנינו מוטיב מובהק של 'רוכב על סוס בשבת', כסמל לחילול שבת בפרהסיא.⁶²³ היינו מצפים למיצוי הדין על חילול שבת מעין זה, והנה ידי השופטים כבולות באיסור שבות, ואינם יכולים להענישו מדין תורה. בבלי, סנהדרין מו ע"א: 'תניא רבי אליעזר בן יעקב אומר: שמעתי שביט דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא כדי לעשות סייג לתורה. ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים. והביאוהו לבית דין וסקלוהו. לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך'.⁶²⁴ על אף חומרת המעשה וסמליותו אין אפשרות להטלת עונש מדין תורה אלא בהוראת שעה. בדומה למעשהו של שמעון בן שטח, שתלה שמונים נשים ביום, משום שהשעה צריכה ללמד בה את אחרים, ולא מדין תורה.⁶²⁵ גם בחיפוש אחר מקור האיסור אין בפנינו דברים ברורים ומוחלטים. כפי שצינו לעיל, אפשר ללמוד את איסור רכיבה מפסוקים מפורשים במקרא, הן מצד שביטת בהמתו והן מצד איסור יציאה ממקומו. אולם, הישענות על פסוקים אלו תחייב להגדיר את הרכיבה כאיסור מדאורייתא, ולכן מעדיפים חכמי התלמוד להידחק בחיפוש אחר מקור לאיסור רכיבה. בבלי, ביצה לו ע"ב: 'ולא רוכבין על גבי בהמה - גזרה שמא יצא חוץ לתחום. שמע מינה תחומין דאורייתא? - אלא: גזרה שמא יחתוך זמורה'. הצעתו הראשונה של התלמוד פשוטה ומסתברת. היא מבקשת למצוא מקור לאיסור רכיבה בפעולת הרכיבה עצמה ולרשותה עומד פסוק מפורש. רכיבה קשורה במהותה ליציאה לדרך וכרגיל ביציאה מחוץ לתחום. הצעה זו תואמת את שיטת רבי עקיבא דלעיל, במשנת סוטה ג, שתחומין דאורייתא. אולם, להלכה נתקבלה שיטת רבי אליעזר שתחום שבת דרבנן ואין גוזרים גזרה לגזרה, שהרי רכיבה אינה אלא שבות מדרבנן. מסיבות אלו פונה התלמוד לנימוק צדדי - 'שמא יחתוך זמורה'. נימוק זה אינו ממהותה של הרכיבה ואינו הכרחי, שהרי ניתן

⁶²¹ יוצאת דופן בעניין זה היא מלאכת הוצאה והכנסה, שגם בה אין שינוי בגוף החפץ ובכל זאת הוגדרה כמלאכה האסורה מהתורה, ראו לעיל, פרק שיש.

⁶²² לדמותו של אלישע בן אבויה, ראו: מרגליות, אנציקלופדיה, כרך א, עמ' 105-109.

⁶²³ ליחסם השלילי של חז"ל לרכיבה על סוסים בכלל, ראו: בר, רכיבה על סוסים, עמ' 17-35.

⁶²⁴ מקבילות לברייתא זו, בשינויי נוסח שאינם משמעותיים לדיונו, מופיעות בבבלי, יבמות, צ ע"ב; ירושלמי, חגיגה ב ב, עז ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 788); מגילת תענית, הסכוליון ד"ה עשרים ושנים באלול (מהדורת נעם, עמ' 232); תנחומא, משפטים ו ד"ה (ו) שאלתא דמחיבים (דפוס צילום, ירושלים תשל"ב, עמ' שלב).

⁶²⁵ ראו בספרי, דברים רכא ד"ה (כב) וכי (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 253) ובמקבילותיו. לדמותו של שמעון בן שטח ודרכי הנהגתו, ראו: לרנר, עולמם של חכמים, עמ' 36-49.

לרכב מבלי לתלוש. אלא ששימוש בנימוק זה תואם את מגמתם של חז"ל, לקבוע את הרכיבה כאיסור דרבנן משום שבות, שהעובר עליו עלול להיכשל באיסור תורה של תולש. מעקב אחר המקור לאיסור רכיבה בתלמוד הירושלמי, משקף גם הוא התלבטות רבה. ירושלמי, ביצה ה ב, סג ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 698):

היה רוכב על גבי בהמה אומי לו. רד. הדא אמרה. שמא ישכח וירעיד. מפני מה אמרו. היה רוכב על גבי בהמה אומרי לו. רד. חברייא אמרי. שמא תי(ט)נז]ק⁶²⁶ הבהמה. אמ' לון ר' יוסי. הגע עצמך שהיה הוגן אחד גדול. תנא ר' אחא בר פפא קומי ר' זעורה. שנייא היא. שהוא מצווה על שביתת בהמה כמוהו. "למען ינוח שורך וחמורך" "כמורך".

שלושה נימוקים מציע הירושלמי לאיסור רכיבה בשבת. השניים הראשונים דומים לבבלי ונובעים מחשש עבירה שאינה קשורה במהות הרכיבה: שמא תוך כדי רכיבה ישכח וירעיד האילן להשיר פירותיו או שמא תימק הבהמה מדוחק משא הרוכב, ויאלץ לטפל בה בשבת. שני הנימוקים תמוהים. שמא ירעיד אינו קשור דווקא לפעולת הרכיבה. החשש קיים אצל כל המהלך במטע בשבת. החשש לשלומה של הבהמה מאוד לא שכיח שהרי לכך נוצרה, וגם רבי יוסי מקשה על נימוק זה, שאינו מתאים בבהמה בריאה וחזקה ('הוגן אחד גדול'). עם זאת, נימוקים אלו תואמים את המגמה שהצבענו עליה - להגדיר את איסור רכיבה כשבות ולהסמיך לו חשש לאיסור מלאכה מדאורייתא. הנימוק השלישי מתקשר בפשטות לפעולת הרכיבה ולפסוק בתורה; שמות כג 12: 'למען ינוח שורך וחמורך' - כמוך, אדם מחויב לדאוג למנוחת בהמתו. הלומד בצורה זו מגדיר את הרכיבה כפעולה האסורה מהתורה, כפי שרמוז במקרא ומפורש ביובלים, אך בניגוד לקביעת המשנה במסכת ביצה.⁶²⁷

לסיכום: בספרות המשנה והתלמוד מופיעה רכיבה בשבת כסמל של חילול שבת בפרהסייה. אין קושי למצוא מקור לאיסור זה באחד מפסוקי השבת שבתורה ('לא תעשה כל מלאכה אתה ... ובהמתך', 'למען ינוח שורך וחמורך'). אף על פי כן, קובעת המשנה את הרכיבה בשבת כאיסור שבות בלבד, ואמוראים מציעים אפשרויות שונות ללמוד איסור זה מדין "גזרה שמא". יתכן שהעדר יצירה בפעולת הרכיבה גרמה לחז"ל להגדירה כשבות ולא כמלאכה האסורה מדאורייתא. יוצאת מן הכלל היא שיטת רבי אחא בירושלמי, ללמוד איסור זה מהפסוק: 'למען ינוח שורך וחמורך'. שיטה זו תואמת היטב את איסור רכיבה ביובלים ובתאזאזה סנת - איסור תורה שענשו מוות.

ז. הפלגה בשבת בספרות חז"ל

איסור הפלגה בשבת לא מוזכר במקרא. בספר היובלים הוצמדו יציאה לדרך והפלגה. יובלים נ 12–13 (כהנא, עמ' שיג): 'ואשר ילך בדרך ... והיורד באניה בים ... ביום השבת ... ומת'. מכאן, שבימים קדומים ראו את איסור הפלגה כחלק מאיסור יציאה לדרך בשבת. בהתחשב בכך, שהפלגות לארצות הים ארכו בדרך כלל למעלה משבוע, איסור הפלגה בשבת הוא למעשה איסור יציאה לחוף לארץ בדרך הים. איסור שכזה יוצר מגבלה קשה לאורחות החיים השוטפים ואין פלא שחז"ל פעלו לצמצמו עד כדי ביטולו. כותב על כך יעקב כ"ץ בספרו 'גוי של שבת' עמ' 25 הערה 19:

⁶²⁶ במהדורת הדפוס (ונציה רפ"ג): 'תינוק'. בדרך זו הסביר פני משה ואחרים על אתר: 'שמא תינוק הבהמה מאמה בעוד שהוא יושב עליה והוי ליה כמניק אותה בידים וזה אסור ביי"ט'. לפי זה שואל רבי יוסי מדוע גזרו בבהמה גדולה שכבר אינה יונקת. הפירוש תמוה ביותר, רחוק מהמציאות ואינו קשור לפעולת הרכיבה בשבת. סיוע לבהמה לינוק מצוי דווקא שלא בשעת רכיבה. כנראה שבמקור הייתה האות מ"ם, שהיטשטשה וקיבלה צורת ט. צריך לומר 'שמא תמיק הבהמה' מכובד משקלו של הרוכב. במקום האות מ"ם שנמחקה הוסיף הסופר את האותיות נז, שהרי דומות הן: מ-נז. תוספת זו יצרה גרסה של 'שמא תינוק הבהמה'. גרסה חדשה זו לא שינתה את משמעות הכתוב. לשיטת סימון השיבושים במהדורה זו ראו במבואו של בנימין אליצור למהדורת האקדמיה, עמ' מז. לפרשנות, ראו: ליברמן, תוספתא כפשוטא, שבת, עמ' 300 הערה 67.

⁶²⁷ להרחבת העיון באיסורי שבות, ובהפיכתם מאיסורי תורה לאיסורי דרבנן, ראו: גילת, פרקים, עמ' 87–108, ובמיוחד הדיון בתחומי שבת, שם, עמ' 93–94.

בשים לב למסורת של האיסור המוחלט לגבי נהרות בבבל ובמצרים, האם לא מסתבר יותר להניח שעצם השהייה באוניה נחשבה בדורות הראשונים לחילול שבת? על כל פנים, הגבלת האיסור לשלושה ימים לפני השבת (ראו להלן - י"ז) נראית כפשרה עם האיסור המוחלט המקורי.

וכן כותב תא שמע, בר הפלוגתא של כ"ץ בנושא זה: 'יש להניח כי ההלכה הארץ ישראלית הקדומה אסרה הפלגה בשבת לחלוטין, כמו שתראה בספר היובלים (נ, יב), הכולל את 'היורד בים באניה' בין שאר אבות מחללי שבת המנויים שם, החייבים מיתה'.⁶²⁸ להלן נעקוב אחר דרכי ההיתר של חז"ל, שהפכו את ההפלגה בשבת מאיסור להיתר. בד בבד, נאזין להד קולן של שרידי הלכות קדומות, ששימרו את איסור הפלגה בשבת, ונעמוד על משמעותו הקריטית של איסור זה לעדת ביתא ישראל.

ראשית, יש להבחין בין ספינה המונהגת בידי יהודים ובין ספינה שנוסעיה יהודים אך מנהיגיה נכרים. נפתח במקור העוסק בספינה שמנהיגיה יהודים.⁶²⁹ ספרי, דברים רג ד"ה להלחם עליה (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 239): 'זה אחד משלשה דברים שדרש שמי הזקן אין מפליגים את הספינה לים הגדול אלא קודם לשבת שלשה ימים במה דברים אמורים בדרך רחוקה אבל בדרך קרובה מפליגים אותה'. שמאי מתיר הפלגה ארוכה שתימשך גם בשבת בתנאי שהציאה תהיה שלושה ימים קודם לשבת. חכמי התלמוד רואים את שלושת הימים שלפני שבת כחלק מהשבת העתידה לבוא ואת שלושת הימים שאחרי שבת כחלק מהשבת שעברה.⁶³⁰ הביטוי 'מפליגים את הספינה' מלמד כנראה, שמנהיגי הספינה הם יהודים.⁶³¹ הדרישה ליציאה מוקדמת קיימת רק בהפלגה ארוכה, מתוך רצון להימנע במידת האפשר⁶³² מהפלגה בשבת, או לפחות ממראית עין, אבל להפלגה קצרה מותר לצאת בכל יום. למדנו מכאן, שאפילו שמאי, שמחייב שביתת כלים ודורש 'שתהא כל מלאכתך גמורה מערב שבת',⁶³³ מתיר הנהגת ספינה בשבת בתנאים מסוימים.

יהודים מיעטו לעסוק בספנות מסיבות שונות. חופי ארץ ישראל נעדרים מפרצים, שמאפשרים עגינה נוחה גם בים סוער; ספנות מחייבת היעדרות ממושכת מהבית ומהקהילה אף בשבתות וחגים; שמירה על כשרות המזון בהפלגות ממושכות גם היא משימה לא פשוטה.⁶³⁴ בכלל, בעולם העתיק היו עמים מסוימים שהתמחו בספנות ושאר אומות העולם בדרך כלל שכרו שירותי ספנות, ולא הנהיגו בעצמם את הספינות.⁶³⁵ הדיון מכאן ואילך יעסוק במקרה הנפוץ יותר, בו יהודים מפליגים בספינה המונהגת על ידי נוכרים. נתון זה מסיט את כל הדיון לשאלת השימוש במלאכת נכרי בשבת, המכונה בספרות הרבנית 'גוי של שבת'.⁶³⁶ שאלה זו פחות חמורה משאלת הפלגה, במובן של הנהגת הספינה בשבת. נפתח בדברי התוספתא, שבת יג יג (מהדורת ליברמן, עמ' 61):

⁶²⁸ הלכה מנהג ומציאות, עמ' 171 הערה 5.

⁶²⁹ להלן מקורות נוספים, שנראה מהם שהספנים הם יהודים: מדרש תנאים לדברים כ ד"ה כ רק (מהדורת הופמן, עמ' 123); תנחומא, שלח א ד"ה (א) ילמדנו רבינו (דפוס צילום, ירושלים תשל"ב, עמ' תשכ).

⁶³⁰ בבלי, פסחים קו ע"א ועוד.

⁶³¹ כנראה, אך לא בהכרח. כתב על כך ליברמן בתוספתא כפשוטה שבת, עמ' 217: 'ואפשר לפרשו שאין מפליגין פרגמטיא בספינה ע"י גוים קודם לגוי ימים, מפני שהוא כמתנה אתם להוליך את הפרגמטיא בשבת, וגזרו כן בדרך רחוקה'.

⁶³² וודאי שהיו הפלגות שנמשכו למעלה משבעה ימים, כך שהימנעות מוחלטת מהפלגה בשבת אין כאן.

⁶³³ תוספתא, שבת א כא (מהדורת ליברמן, עמ' 5).

⁶³⁴ וידרא, ספנות, עמ' 279; כ"ץ, גוי של שבת, עמ' 19 הערה 18.

⁶³⁵ וידרא, שם, עמ' 242.

⁶³⁶ כ"ץ, גוי של שבת, עמ' 33-42.

אין מפליגין ביים הגדול פחות משלשה ימים קודם לשבת. במי דברים אמורים ביווד לדבר הרשות, אבל ביווד לדבר מצוה אפי' בערב שבת מותר. פסק עמו על מנת לשבות דברי ר', רבן שמעון בן גמליאל אוי' אינו צריך. מצור לצידן, ומצידן לצור, אפי' בערב שבת מותר.⁶³⁷

בתוספתא שבפנינו מפורשות ארבע דרכים להיתר הפלגה:

1. מותר להפליג בשבת לדבר רשות ובלבד שיצא להפלגה יותר משלושה ימים קודם לשבת.
2. מותר להפליג בשבת לדבר מצווה אפילו שיצא להפלגה בערב שבת.
3. מותר להערים כמפורש בבבלי (שבת יט ע"א): 'ופוסק עמו על מנת לשבות, ואינו שובת'.
4. מותר לצאת ביום שישי להפלגה קצרה, שתסתיים מבעוד יום, כגון: מצור לצידון.

את דין הערמה שבסעיף 3 ניתן להבין בשתי צורות, בהתאם לגרסת התוספתא: א. אם נגרוס 'פוסק'⁶³⁸ או 'ופוסק עמו'⁶³⁹ משמע שסעיף 3 מתייחס לסעיף 2. כלומר, לדעת רבי מותר לצאת ביום שישי להפלגה של מצווה שתימשך בשבת, רק בדרך של הערמה; ואילו לדעת רשב"ג, יוצא להפלגה זו מבלי להערים.

ב. אם נגרוס 'פוסק'⁶⁴⁰ משמע שסעיף 3 מתייחס לסעיף 1. כלומר, לדעת רבי מותר לצאת להפלגת רשות, בפחות משלושה ימים קודם שבת, בדרך של הערמה; ואילו לדעת רשב"ג מותר להיכנס לספינה בערב שבת, להפלגת רשות, אף ללא הערמה.

נמצא אם כן, שההיתר הלך והתרחב במרוצת הדורות. התירו לצאת להפלגות ארוכות לדבר רשות בימים ראשון-שלישי; לדבר מצווה או להפלגה קצרה אפילו בערב שבת, ובדרך של הערמה, כמבואר. רובן המוחלט של ההפלגות בתקופת המשנה והתלמוד היו לצרכי פרנסה והשאר מן הסתם, משלחות של שתדלנים אל קיסרי רומי וכדומה. מטרות אלו מוגדרות בהלכה כצורך מצווה,⁶⁴¹ ולכן יש מקום להקל כפי שמעלים המקורות השונים.

הירושלמי מתייחס לסכנה כגורם נוסף להקל בדין הפלגה בשבת. ירושלמי, שבת א ז, ד ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 375): 'אין מפרישין לים הגדול לא בערב שבת ולא בחמישי בשבת. בית שמי אוסרים אפילו ברביעי. ובית הלל מתירין. אם היה דבר שלסכנה. כגון מצור לצידון. מותר'. רבו גרסאותיה של הלכה זו ובהתאם לכך ההבנות השונות של מחלוקת הבתים ועוד נדון בהן לקמן. לענייננו חשובה הסיפא של הלכה זו. מחמת הסכנה שבצור מותר להפליג ממנה לצידון אפילו בערב שבת.⁶⁴² לכאורה אין חידוש בדבר, שהרי מצור לצידון תמיד מותר להפליג בערב שבת, כפי שלמדנו לעיל (תוספתא, שבת יג ג): 'מצור לצידן, ומצידן לצור, אפי' בערב שבת מותר'. מפרש קרבן העדה על אתר (מהדורת בזיטאמיר, דף ז ע"ב, ד"ה אם היה): 'אם היה דבר של סכנה אפי' דרך רחוק וכגון מצור לצידן אפי' בלא סכנה שרי'. כלומר, במקום סכנה מתירים לצאת להפלגה ביום שישי אפילו לדרך רחוקה, כאילו הייתה זו דרך קצרה, כגון זו שבין צור לצידון, שהרי במקום סכנה לא גזרו חכמים.⁶⁴³ וכך, מוצאים אנו את גדולי ישראל, מפליגים בשבת ביים הגדול ללא כל התלבטות על עצם ההפלגה אלא רק בשאלות אגביות, כגון: הליכה בתוך הספינה או ירידה מספינה שעגנה בשבת.

⁶³⁷ כל הפיסקה מהמילים: 'פסק עמו' ועד 'מותר' אינה בכתב יד ערפורט.

⁶³⁸ כך הגרסה בתוספתא דפוס ראשון.

⁶³⁹ כך הגרסה בכתב יד לונדון, בקטעים מן הגניזה ובתלמוד הבבלי המצוטט לעיל.

⁶⁴⁰ כך בכתב יד ווינה, שהוא נוסח הפנים במהדורת ליברמן.

⁶⁴¹ ראו: משנה, עירובין ד א; בבלי, קידושין ל ע"ב; כתובות מז ע"ב; שם מט ע"א; שו"ת הריב"ש סימן יח, מהדורת מכון ירושלים עמ' כג-כד.

⁶⁴² היתר מחמת סכנה נפוץ בדברי חז"ל במגוון נושאים. ראו לדוגמה: משנה, ברכות ד ד לעניין תפילה קצרה; משנה, עירובין י א לעניין טלטול תפילין בשבת ועוד לרוב.

⁶⁴³ בבלי, כתובות ס ע"א: 'במקום צערא לא גזרו רבנן', והוא הדין לסכנה, כמבואר שם בתוד"ה גונח יונק.

מעשה שבאו מפלנדרסין⁶⁴⁴ והפליגה ספינתם בים רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה הלכו את כולה רבי יהושע ורבי עקיבא לא זזו מארבע אמות שרצו להחמיר על עצמן פעם אחת לא נכנסו לנמל עד שחשיכה אמרו לו לרבן גמליאל מה אנו לירד אמר להם מותרים אתם שכבר הייתי מסתכל והיינו בתוך התחום עד שלא חשיכה.

במקרה הראשון יצאה הספינה בשבת חוץ לתחום ונחלקו גדולי התנאים בהיתר לנוע בתוך הספינה עצמה. במקרה השני נכנסה הספינה לנמל לאחר כניסת השבת והחכמים מתלבטים בהיתר לרדת מהספינה בשבת. נסכם חלק זה בלשונו של תא שמע, הלכה מנהג ומציאות עמ' 168 : 'על פי ההלכה התלמודית, הפלגה בים הגדול בימי שבת וחג מותרת לכתחילה ונהגה, הלכה למעשה, על ידי חכמי התנאים והאמוראים, וגם מאוחר יותר - בימי הביניים - בלא פקפוקים ובלא מחלוקת'. למרות ההיתר המובהק להפלגה בשבת להלכה ולמעשה, נשתמרו בירושלמי עדויות למנהג האוסר כל הפלגה לים הגדול, גם בימי חול. יתכן, שהבסיס לאיסור זה הוא חשש לחילול שבת. נעין במקורות, ירושלמי, פסחים ד א, ל ע"ד (מהדורת האקדמיה, עמ' 517) :

בני מישא קיבלו עליהן שלא לפרש בים הגדול. אתון שאלון לר'. אמרין ליה. אבותינו נהגו שלא לפרש בים הגדול. אנו מה אנו. אמ' להן. מכיון שנהגו בהן אבותיכם באיסור אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש. ואין אדם נשאל על נדרו. תמן משנדר נשאל. ברם הכא אבותיכם נדרו. כל שכן יהו מותרין. אמ' ר' חנניה. לא מן הדא אלא מן הדא. ר' תלמידיה דר' יודה הוה. דר' יודה אמ'. **אסור לפרש בים הגדול.**

הסוגיה הירושלמית דנה באלו מקרים רשאי אדם לשנות ממנהג אבותיו. בני מישא קיבלו עליהן שלא לפרש בים הגדול. מנהגם היה לאסור כל הפלגה בים הגדול. אין הבחנה בין יציאה ביום זה או אחר, הפלגה קצרה או ארוכה, רשות, מצווה או שעת סכנה - נהגו איסור בכל הפלגה בים הגדול. בנייהם פונים לרבי יהודה הנשיא בבקשה לשנות ממנהג אבותיהם ולהתיר להם הפלגה בים הגדול ורבי משיב בשלילה. חשוב ביותר לענייננו הוא נימוקו של רבי חנניה לסירובו של רבי להתיר את הנדר: רבי תלמידיה דרבי יודה (בר אלעי) הוה דאמר אסור לפרש בים הגדול. את מנהג האבות, שלא הפליגו בים הגדול, ניתן היה להתיר (הכא אבותיכם נדרו כל שכן יהו מותרים).⁶⁴⁵ אלא, שרבי אוהז בדעתו של רבו (רבי יהודה בר אלעי) שאוסר כל הפלגה בים הגדול.⁶⁴⁶ מדוע נהגו בני מישא שלא לפרש בים הגדול? על מה מבוסס מנהגם? לשאלה זו אין בידנו להשיב נכוחה אלא לשער, כדלהלן :

- א. איסור יציאה מארץ ישראל.
- ב. סכנת נפשות.
- ג. חשש חילול שבת.

מנהג האוסר הפלגה בים הגדול מצד איסור עזיבת ארץ ישראל, מסתבר מאוד לשיטת רבי יהודה. משנה, מועד קטן ג א: 'ואלו מגלחין במועד הבא ממדינת הים ומבית השביה והיוצא מבית האסורין והמנודה שהתירו לו חכמים וכן מי שנשאל לחכם והותר והנזיר והמצורע מטומאתו לטהרתו'. ומפרש התלמוד הבבלי, מועד קטן יד ע"א: 'ממדינת הים. מתניתין דלא כרבי יהודה, דתניא, רבי יהודה אומר: הבא ממדינת הים - לא יגלח, מפני שיצא שלא ברשות. אמר רבא: לשוט - דברי הכל אסור, למזונות - דברי הכל מותר, לא נחלקו אלא להרויחא. מר מדמי ליה כלשוט, ומר

⁶⁴⁴ עיר הנמל ברינדיזי שבדרום מזרח איטליה, דרכה עברו הנוסעים מאסיה לאיטליה, ראו: נאמן, גיאוגרפיה תלמודית, עמ' 328. ספראי, בימי הבית, כרך ב, עמ' 365.

⁶⁴⁵ וראו בהרחבה מהלך הסוגיה כולה, שדנה במקרים רבים, שניתן להתירם אך מסיבות שונות העדיפו להשאיר האיסור במקומו (ישיבה על ספסל של גוי בשבת, רחיצת שני אחים כאחד ועוד).

⁶⁴⁶ על חלקו של רבי יהודה בר אלעי בשימור מסורות הלכתיות קדומות, ראו: מרגליות, אנציקלופדיה, כרך ב, עמ' 162.

מדמי ליה כלמזונות'. איסור גילוח במועד נועד לאלץ את האדם להתגלח קודם לחג - שלא ייכנסו לרגל מנוולין' (בבלי שם). לאנשים שנכנסו למועד מנוולים שלא באשמתם, כגון: 'הבא ממדינת הים ומבית השביה והיוצא מבית האסורין', התירה המשנה להתגלח במועד. רבי יהודה מקבל את העיקרון שבמשנה, אבל מתנגד להתיר גילוח לחוזר ממדינת הים, משום שעבר איסור בעצם יציאתו מהארץ. ומובנת דעתו של רבא להקל בדינו של היוצא ברשות חכמים למזונות⁶⁴⁷. מעיון בדעתו של רבי יהודה כאן ובמקבילות⁶⁴⁸ עולה שאיסור הפלגה בים הגדול הוא למעשה איסור עזיבת ארץ.⁶⁴⁹ נשוב לבקשתם של בני מישא בירושלמי פסחים. אם 'מישא' היא שיבוש של בישן = בית שאן, או מקום אחר בארץ ישראל, נמצאת התאמה מלאה בין דעתו של רבי יהודה בירושלמי פסחים ('דרי' יודה אמר'. אסור לפרש בים הגדול'), ובין דעתו בברייתא המובאת בבבלי מועד קטן ('דתניא, רבי יהודה אומר: הבא ממדינת הים - לא יגלח, מפני שיצא שלא ברשות'). רבי יהודה אוסר לצאת לחוצה לארץ ו"קונס" באיסור גילוח את השב ממדינת הים במועד.⁶⁵⁰ אולם, גיאוגרפים מזהים את מישא כחבל ארץ באזור החידקל התחתון בבבל.⁶⁵¹ כותב על כך נאמן, גיאוגרפיה תלמודית, עמ' 145: 'מישן - אומר נויבאור (ע' 325) - הוא בלי ספק המחוז Mesene המשתרע למול המפרץ הפרסי שבמרחק 150 ק"מ דרומה'. שם זה מופיע בתלמודים בשלוש צורות: מישא, מישון, מישן. מעקב אחרי הופעותיו של מקום זה בתלמודים, מחזק את הזיהוי של אזור המפרץ הפרסי.⁶⁵² אם מישא שוכנת בבבל, בטל נימוקו של רבי יהודה, שאיסור הפלגה בים הגדול נובע מאיסור יציאה מארץ ישראל.

נבדוק כעת את שני הנימוקים הנותרים: סכנת נפשות וחילול שבת. בבלי, שבת יט ע"א:

תנו רבנן: אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה - שפיר דמי. ופוסק עמו על מנת לשבות, ואינו שובת, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אינו צריך. ומצור לצידן, אפילו בערב שבת מותר.

ומפרש בעל המאור דף ז ע"א בדפי הרי"ף:

ולי נראה טעם אחר בין בזו (הפלגה בים הגדול - י"ז) בין במה שאמרו אין צריך על עיירות של נכרים דכולהו מקום סכנה הוא וכל שלושה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי ונראה כמתנה לדחות את השבת מפני שאין דבר שעומד בפני פקוח נפש והוא הדין להפריש במדברות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת.

אדם שיוצא להפלגה, למסע במדבר או למלחמה יזומה סמוך לשבת מכניס עצמו מדעת למצב בו יאלץ לחלל את השבת, ובלשונו של בעל המאור: 'נראה כמתנה לדחות את השבת'. שהרי מצויה סכנת נפשות ביציאות אלו, וכשיכנס לסכנת נפשות תידחה השבת.⁶⁵³ עקרונית ניתן, וכך הצענו לעיל, להפריד ולזהות שני נימוקים שונים לאיסור הפלגה לים הגדול:

⁶⁴⁷ היתר יציאה לצורך מזונות מופיע בבבלי, בבא בתרא צא ע"א.
⁶⁴⁸ תוספתא, מועד קטן ב ב (מהדורת ליברמן, עמ' 369); ירושלמי, מועד קטן ג א, פא ע"ג (מהדורת האקדמיה, עמ' 809).
⁶⁴⁹ וכן דעת ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 434.
⁶⁵⁰ במספר שיחות שקיימתי עם פרופ' מאיר בר אילן הוא תמך בהסבר זה.
⁶⁵¹ אבי יונה, אטלס כרטא, עמ' 98 מפה 153. מערכת, **האנציקלופדיה העברית**, 'מישן', כרך כג, ירושלים תשמ"ח, עמ' 404.

⁶⁵² ירושלמי, קידושין ד א, סה ע"ג (מהדורת האקדמיה, עמ' 1180); ומקבילתו בבבלי, קידושין עא ע"ב. באופן עקבי משתמש הירושלמי בשם 'מישא', ראו: יבמות א ו, ג ע"ב (מהדורת האקדמיה, עמ' 835); פסחים א ד, ל ע"ד (מהדורת האקדמיה, עמ' 517); והבבלי בשם 'מישון', ראו: יבמות יז ע"א; קידושין עב ע"ב, או בשם 'מישן', ראו: קידושין מט ע"ב; בבא קמא צז ע"ב ועוד. מהשוואת המקורות ברור שהכוונה לאותו מקום שבבבל.

⁶⁵³ ראו: תא שמע, הלכה מנהג ומציאות, עמ' 173 הערה 14, שמאפיין את שיטת בעל המאור באיסור כניסה מדעת למצב של פיקוח נפש שדוחה שבת.

א. סכנת נפשות.

ב. חשש לחילול שבת.

אולם בעל המאור כורך את הנימוקים זה בזה. בשעת הסכנה מתארכת ההפלגה, ואדם נדרש לבצע מלאכות האסורות בשבת; כקשירת המפרש, ריקון מים מהספינה לים וכדומה. מתוך ההשוואה ל'אין צרין על עיירות' ומפשטות דבריו: 'שאדם עתיד לחלל בו את השבת'; נראה שמדובר בחילול שבת בידי יהודי ולא בדין הנאה ממלאכת נכרי בשבת.⁶⁵⁴ הפתרון המוצע בתלמוד, לשיטת בעל המאור הוא: הקדמת ההפלגה בשלושה ימים. בדרך זו אין מראית עין של כניסה מכוונת למצב שדורש חילול שבת. בדרך דומה לזו, פירש בפשטות קרבן העדה את מנהגם של בני מישא. ירושלמי, פסחים (ד א, ל ע"ד) ד"ה בני מיישא: 'ונהגו שם איסור שלא לפרש לים הגדול דלפעמי צריכין לחלל שבת'. מסתבר אם כן, שחשש לחילול שבת עמד בבסיס מנהגם של אנשי מישא שלא לפרש כלל בים הגדול. הנימוקים השונים להיתר הפלגה (יציאה מוקדמת, הפלגה קצרה, דבר מצווה, הערמה וסכנה) לא היו מקובלים עליהם. הם אסרו כל הפלגה לים הגדול מחשש לחילול שבת. יתכן ואפשר למצוא חיזוק לשיטתם בדעת בית שמאי, לפי ההבנה שנציע להלן.

נשוב לגמרא הירושלמית, שבת א ז, ד ע"א (מהדורת האקדמיה, עמ' 375): 'אין מפרישין לים הגדול לא בערב שבת ולא בחמישי בשבת. בית שמי אוסרים אפילו ברביעי. ובית הלל מתירין. ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 58 מציע להלכה זו מספר הבנות: א. תוספות,⁶⁵⁵ המנהיג, אור זרוע, ראבי"ה - בפנינו מחלוקת משולשת:

תנא קמא - מותר להפליג מיום ראשון-רביעי.

בית שמאי - מותר להפליג מיום ראשון-שלישי.

בית הלל - מותר להפליג מיום ראשון-שישי.

ב. רשב"א, רא"ש, תשב"ץ, ריב"ש - ברביעי קא מיפלגי:

בית הלל - מותר להפליג מיום ראשון-רביעי.

בית שמאי - מותר להפליג מיום ראשון-שלישי.

ג. ראב"ן - מציע גרסה אחרת להלכה זו: 'אין מפליגין בספי' לים בע"ש ולא בה' בשבת ולא בדי' בשבת, בג' בשבת ב"ש אוסרין ובי"ה מתירין. לגרסה זו אין מקבילות. בשל הגרסה הקשה, שאין לה מקבילה, סבור ליברמן ששיקול ה'הנוסח הקשה' – עדיף הוא הגובר, היינו שמדובר בגרסה נכונה בעוד ששאר הגרסאות עברו תיקון. מתוך עיון בשרידי הירושלמי של גינצבורג, משער ליברמן שבפנינו ערבוב של שתי ברייתות שאחת מהן הושמטה, ומציע את ההשלמה הבאה (שם עמ' 58):

[אין מפליגין לים הגדול לא] בערב שבת ולא בחמישי בשבת. ב"ש אוסרין [אפילו בשלישי ובי"ה מתירין. אם לא ה[י]ה דבר שְלִסְפָנָה כגון מן צור לציידן מותר אין מפליגין את הספינה לא בערב שבת ולא בחמישי בשבת בית שמאי אוסרין אפילו ברב[יעי ובית הלל מתירין. אם היה מקום קרוב] כגון מן צור לציידן מותר.

ליברמן מפרש את גרסתו המשוחזרת (ההדגשות משלי - י"ז):

הרי לפי גרסה זו אוסרים ב"ש לצאת אפי' בג' בשבת וברור שלא דווקא ג' אלא כל השבוע, והברייתא תפסה "ג' בשבת" מפני היתר ב"ה שלדבריהם מותר בג' בשבת דווקא, אבל לב"ש אין מקום לחלק בין ג' בשבת ובין ב' וא' בשבת, והם סוברים שאסור לפרוש לים הגדול כל עיקר, מפני שהוא בחזקת סכנה וקרוב הדבר שיבוא לידי חילול שבת ... ואל תתמה איך יתכן לומר שב"ש סוברים שאין מפרישין לים הגדול כל עיקר, שהרי גם ר' יהודה סובר כן. ירושלמי, פסחים פ"ד ה"א, לי ע"ד: 'דר' יודה אמר אסור לפרש לים הגדול'. ירוש' מו"ק פ"ג ה"א, פ"א ע"ג: הבא ממדינת הים אסור לו לגלח, ר' יודה כדעתיה דר' יודה אמר אסור לפרש לים הגדול ... ולפי שיטת ר' יהודה יהא אסור להפריש לים

⁶⁵⁴ ראו: כ"ץ, גוי של שבת, עמ' 42 הערה 71.

⁶⁵⁵ להפניות מלאות למקורות השונים, ראו: ליברמן שם.

הגדול דווקא מא"י, אבל לב"ש אסור לפרוש לים הגדול אפילו מחו"ל ומטעם חילול שבת קאתינן עלה.

הגרסה קשה והשלמותיו של ליברמן אינן מוכחות. יחד עם זאת, לפי הגרסה המוצעת בזאת, השלמותיה ופרשנותה, אוסרים בית שמאי כל הפלגה בים הגדול מחשש לחילול שבת. שיטתם של בית שמאי תואמת את נדרם של בני מישא שלא להפליג כלל בים הגדול. לשיטות מחמירות אלו מקור בספר היובלים והן משמרות מסורת שאסרה כל הפלגה בים הגדול מחשש לחילול שבת. לסיכום: ספרות חז"ל משקפת תהליך ארוך ועקבי של הקלה בדין רכיבה והפלגה בשבת. ההלכה הקדומה ראתה בפעולות אלו איסורים חמורים שענשם מוות. המקור המקראי לאיסורים אלו הוא חובת שביתת בהמה ואיסור יציאה בשבת. אולם, התנאים קבעו את רכיבה כאסור דרבנן - שבות, והפלגה בשבת הותרה לכתחילה, בתנאים מסוימים. שמירת איסור מוחלט להפלגה בשבת, כדרכה של ההלכה הקדומה, היה מנתק את האדם מארצות הים, ופוגע באורחות החיים הסדירים. כמו כן יתכן, שכיוון שאין בפעולות אלו שינוי מהותי בגוף החפץ, נטו חז"ל להקל בדבר. עם זאת, מבין השיטין של סוגיות הירושלמי נשמע הד קולה של שיטה קדומה ומחמירה, שאסרה כל הפלגה לים הגדול, מחשש לחילול שבת. שיטה זו תואמת היטב את שיטת היובלים בדין הפלגה בשבת, ויש בה זיקות מעניינות להלכה הקראית ולמנהג ביתא ישראל כפי שנראה להלן.

ח. יציאה לדרך רכיבה והפלגה בשבת במנהג השומרונים ובכתבי הקראים

השומרונים אינם עוזבים את בתיהם בשבת אלא כדי להתפלל בבית הכנסת. כותב על כך רפאל קירכהיים בספרו כרמי שומרון, עמ' 27: 'שאלת על משמר השבת אנחנו נשמור כמה אמר ה' אל יצא איש ממקומו ביום השבת, וישבות העם ביום השביעי, אלא אל בית אל בגלל הצלות ולא נעשה בו מעשה אלא התושבחן והורמאן לה' והמקרא בתורה הקדושה'. ובדומה לזאת כותב בן צבי בספר השומרונים, עמ' 144: 'השומרונים חוגגים את השבת בהקפדה מיוחדת ... אין יוצא איש מפתח ביתו, פרט להליכה לבית הכנסת, שבו הם מבליים את רוב היום בשירה ובתפילה'. אם נקבל את ההנחה שהכותבים המופיעים בספרות המשנה והתלמוד הם השומרונים,⁶⁵⁶ יש בפנינו עדויות שהם לא קיבלו דין עירוב תחומין. משנה, עירובין ג ב: 'השולח עירובו ... ביד מי שאינו מודה בעירוב אינו עירוב'. ומפרש התלמוד על אתר (בבלי, עירובין לא ע"ב): 'מאן אמר רב חסדא כותאאי'. את ההיתר ללכת לבית הכנסת למדו כנראה מהפסוק בויקרא כג 3: ... 'שֶׁבֶת שְׁבִתוֹן מִקְרָא קִדְשִׁי ... משמעות הביטוי 'מקרא קודש' הוא התאספות במקום ידוע לעבודת ה',⁶⁵⁷ ומכאן משתמע היתר ליציאה מהבית לבית הכנסת בשבת.

הפרשנות ההלכתית של חכמי הקראים לפסוק (שמות טז 29): 'שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ אֶל יְצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי רַחֲבָה וּמְגוּוֹנָה. הֵם מֵתַלְבְּטִים בֵּין פְּרָשְׁנוֹת 'עַל דֶּרֶךְ הָאֲמֵת' שֶׁהִיא פֶשֶׁט הַכְּתוּב, וּבֵין פְּרָשְׁנוֹת 'עַל דֶּרֶךְ מַעֲבָר' שֶׁהִיא מִדְרַשׁ הַכְּתוּב וְהַרְחַבְתּוֹ מִשְׁמַעוֹתוֹ הַמִּלּוּלִית. נִסְקָר פְּרָשְׁנוֹת זֶה, כְּדַרְכֵנוּ, מֵהַמּוֹקֵדִים אֶל הַמְּאוּחָר. אִין בִּידְנוּ הַתִּיַחֲסוֹת שֶׁל עֵנן בֵּן דּוּד לְדִין יְצִיאָה בַשַּׁבָּת, אוֹלַם דַּעְתּוֹ מוֹבֵאת בְּדַבְרֵי רֵאשׁוּנֵי הַקְּרָאִים. כְּתַב אַהֲרֵן בֵּן אֵלִיהוּ בַסֵּפֶר הַמְּצוּוֹת, פֶּרֶק שְׁלוֹשָׁה עָשָׂר (דְּפוּס צִילוֹם, רַמְלָה תְּשִׁל"ג, דָּף לֹא ע"ב-ע"ג):

אמר רבינו ענן נ"ע כי שבו איש תחתיו הוא מקום רשותו והתיר לו ללכת לאשר הוא מוכן לו כמו בית המדרש והכנסת ומה שהוא צריך לנקביו ... ואמנם הוא צריך בתחילה להורות שהתיר ההליכה במחנה ישראל על מנת שלא יהיה שם אינו ישראל ... ומניעת היציאה מן הבית באמרו אל יצא כשלא יהיה לצורך ...

ענן מתיר הליכה בכל מקום מגוריו (רשותו) רק לצרכי שמים (תלמוד תורה ותפילה) וגוף (לנקביו).

⁶⁵⁶ ספראי, שומרונים, עמ' 131-132; קראון, לכסיקון שומרונים, עמ' 205-206; מור, משומרון לשכם, עמ' 32-17.

⁶⁵⁷ ביטוי זה נדון בהרחבה לעיל בסעיף א של פרקנו.

עיר שיש בתוכה נכרים אינה רשותו ואסור להלך בה בשבת. נראה שהימצאותם של נכרים בעיר פוגמת בהגדרתה כרשותו. כמו כן, נאסרה יציאה שלא לצורך. אהרן בן אליהו אינו מציין בדברי ענן, תחום מדויק להיתר הליכה בשבת. נראה שמטרת ההליכה ואופי היישוב הם אלו שמגדירים את גבול היתר ההליכה בשבת. תחום הליכה מדויק, בשמו של ענן, מופיע בחיבורו של אליהו בשייצי, אדרת אליהו הפרק השלושה עשר (דפוס צילום, רמלה תשכ"ו דף נ ע"ב-ע"ג):

ורבי ענן י"א אמר שתחתיו מקומו יורו לענין אחד והטעם ששניהם יורו על המעבר והטעם על מקום נרחב אמנם תחתיו יורה על מקום רשותו עד אלפים אמה שהוא מגרש העיר ללכת אל המדרש והכנסת ומקומו יורה על זאת המידה בעצמה שהיא עד אלפים אמה אמנם אינה תחת רשותו כי יש בתוכה גויים.

ראשית, קובע בשייצי שיש לפרש את המילים 'תחתיו' ו'מקומו' כמילים נרדפות. מילים אלו צריכות להתפרש 'על המעבר' כלומר, בדרך המדרש המפרש ולא כפשוטן המילולי. בהמשך דבריו הוא קובע את מרכיבי יסוד של דין הליכה בשבת בהלכה הקראית:

- א. תחום ההליכה המותרת בשבת עומד על אלפים אמה, כתחום מגרש העיר.
- ב. רק הליכה לצורך מצווה כתפילה או לימוד תורה הותרו בשבת.
- ג. מותר ללכת בשבת רק ביישוב שתושביו יהודים.

על אף שעקרונות אלו אינם פשוטו של מקרא הם מופיעים, חלקם או כולם, בדבריהם של רוב חכמי הקראים הראשונים. להלן נסקור את המרכזיים שבהם. החכם בנימין נאהוונדי פעל בראשית המאה התשיעית. משערים ששמו מעיד על מוצאו - העיר נהונד שבפרס.⁶⁵⁸ אין בידנו התייחסות מפורשת של נאהוונדי לתחום שבת, אבל הוא מצוטט בספרו של קירקיסאני, כתאב אלאנואר ואלמראקב (ספר המאורות ומגדלי הצופים) ספר ה שער כב הוצאת נימיו, כרך ג, עמ' 521:

אבל המקום שהוא ... הכפר או העיר ... ואמר שאסור לצאת מן הכפר או העיר בשום פנים בשביל סיבה כל שהיא או לצורך מצרכי האדם אבל לצורך הבורא ישתבח שמו מותר לצאת משער הכפר אלפיים אמה כמו שנאמר (שמות לג 7): 'ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה'.⁶⁵⁹

פסיקתו של נאהוונדי תואמת בעיקרה את זו של ענן, שהובאה על ידי בשייצי - הותרה יציאה של אלפים אמה לצרכי שמים. עם זאת, יש בדבריו שני שינויים:

- א. אין בדבריו חובה שתושבי המקום יהיו יהודים דווקא.
- ב. תחום אלפים נלמד מהוצאת אוהלו של משה ממחנה ישראל לאחר חטא העגל. לימוד זה כשלעצמו תמוך, שהרי לא הוזכר תחום אלפים בעניין זה.

פסיקה זו, של ענן הנשיא ובנימין נאהוונדי, היא הפסיקה מרכזית בדין יציאה בשבת בהלכה הקראית. אלא, שיש מחכמי הקראים שהזכירו בשולי דבריהם דעות מחמירות האוסרות כל יציאה בשבת, נעייין בדבריהם. קירקיסאני עצמו חולק על דעה זו וכותב (שם): 'רוב חברינו הולכים אחרי שניהם (ענן ונאהוונדי - י"ז) בדבר ... שהיציאה ביום השבת מן המקום השובת מותרת וזה בלי ראייה וסיבה'. משמע מדבריו שאין היתר לצאת מתחום המגורים וכן דעת יפת בן עלי.⁶⁶⁰ לשאלת יציאה בשבת מתייחס בהרחבה החכם הקראי יהודה הדסי. בסוף דבריו הוא מביא את דעת המחמירים. אשכול הכופר סימן קמד (דפוס צילום, ירושלים תשכ"ט, דף נד ע"ב-ע"ג):

⁶⁵⁸ נמוי, נאהוונדי, עמ' 867-868; גיל, קדמוניות הקראים, עמ' 95-107.

⁶⁵⁹ הציטוטים של נאהוונדי וקירקיסאני, מתוך רוזנטל, הלכה בברית דמשק, עמ' שא, לפי תרגומו של שלום סרי.

⁶⁶⁰ רוזנטל, הלכה בברית דמשק, עמ' שא.

וכתוב עוד שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי ... ישיבה זו לדרך מעבר ולא על דרך עקר ואמת בבירוריו. כגון וישב יעקב בארץ מגורי אביו ... זו היא ביאורם לעמוד ולקום ולנוע בכל צרכי הגוף ... ואם לא היה גוף האיש קם ועומד והולך ומתנענע בכל צרכי הגוף במקומות המושבתות מושבין, וכן בכל חפצי גופו בתחתיו בגבולו ... איך היה מזהיר אל יצא א"מ ב"ה יום שבתך היה די לשמוע אזהרה שבו איש תחתיו ... ותחתיו הוא מקום רשותו ... וכן שאמר התחת אלהי אנכי הברשות וממשלת וכח אלהי אנכי לגזור ולתת לך ולד ... מה צרך להזהירנו שלא נוציא משא מבתינו כזה אם לא נצא מתחת רשותנו איך נוציא משא זה ... בימות המקודשים אסור ללכת האדם ממקומו המושבת למחולל כדרך ימי החול שהולך האדם חוץ לתפלת עבודת ה' ולקריאת תורתו ולמאכל ומשתה כנגדם ... וממשכילי נ"ע החמירו גם באלה לצאת ואשרי המשתמר במצות אלהיך.

הביטוי 'תחתיו' ומקומו' שבפסוק מתפרשים כרשותו של אדם, תחום מושב מגוריו, האזור בו אדם חי ומספק לעצמו את צרכי גופו. אין לקבל פרשנות שמצמצמת את הביטוי 'תחתיו' למקום הימצאותו הפיזית של האדם - דל"ת אמות. פרשנות כזאת, מייתרת את חלקו השני של הפסוק - 'אל יצא איש ממקומו', וכן את הציווי בירמיהו יז 22: 'ולא תוציאו משא מבתיכם'. אם אסור לנוע ממקומו איך יכול לצאת או להוציא? אלא שאסור לצאת בשבת כדרך שהוא יוצא בימות החול, ומותר לצאת לעבודת ה' - תפילה, קריאה בתורה וסעודת שבת. המחבר אינו מזכיר תחום אלפים, ונראה שהתיר הליכה עד מקום המדרש, התפילה או סעודת השבת. בסוף דבריו משבח המחבר את המחמירים מלצאת בשבת אפילו לצרכי שמים. עדות נוספת לשיטה קראית מחמירה בדין יציאה בשבת, מופיעה בעדותו של התייר היהודי, רבי פתחיה בן יעקב מרגנסבורג (בן המאה ה-12 אחיו של ר' יצחק הלבן מבעלי התוספות). סיבוב רבי פתחיה, עמ' 4: 'ויושבין במקום אחד כל היום'. העדות מתייחסת למנהגי שבת של הקראים בארמניה (אררט בלשוננו) בשילהי המאה ה-12.⁶⁶¹ עולה מעדותו שבתקופה זו עדיין שרד בקרב חלק מהקראים המנהג המחמיר שלא לצאת מן הבית בשבת ואולי אפילו שלא לקום מהמקום (מיטה או כסא).⁶⁶²

בעניין רכיבה כתב אהרן בן אליהו (שם דף לא ע"ד-לב ע"א): 'אסור לרכוב על סוס או על החמור ללכת במה שיש לו רשות או על עגלה משום צער בעלי חיים והכתוב אומר למען ינוח שורך וחמורך ואפילו של נכרי ... והנה הרכיבה תהיה אסורה בשבת ואפילו תוך החצר משום למען ינוח'. לשיטתו, עצם הרכיבה נאסרה מצד מנוחת הבהמה. יהודה הדסי בספרו אשכול הכופר מתייחס באריכות רבה גם לרכיבה והפלגה בשבת, להלן נתמצת ונצטט מדבריו. לשיטתו, הפלגה היא מעין רכיבה על ספינה. ואכן, בשתי פעולות אלו האדם פאסיבי יחסית להליכה. את האזכורים המקראיים להפלגה (עבדי שלמה, יונה) הוא מסביר כהפלגות סמוכות ליבשה, שאפשרו עגינה בשבת. אם מחמת אונס לא התאפשרה עגינה בשבת (שם): 'אנוס הוא ושוגג וה' הסולח אשמת שגגתו'. ולעניין הפלגה מדעת בשבת הוא כותב (שם): 'אבל אם בשישי לדעתו ... אסור לו כי רכיבת הים כרכיבת הסוס ביבשה דומה לו מעללו. זו מלאכת סוחרים ויורדי הים וזו מלאכת סוחרי ועוברי והולכי דרכיך'. הוא מבסס את פסיקתו על הכתוב (תהילים קז 23): 'יִוְרְדֵי הַיָּם בְּאֲנִיּוֹת עֲשִׂי מְלָאכָה בְּיָמֵם רַבִּים'. מכאן, שהפלגה היא מלאכת הים ורכיבה היא מלאכת היבשה ושניהם תחת המאמר (שמות כ 9; דברים ה 13): 'לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה'.

לסיכום. חכמי הקראים מתלבטים בדין יציאה בשבת. רובם מתירים יציאה עד תחום אלפים אמה לצרכי שמים בעיר שתושביה יהודים. חלקם אינם מציינים תחום מדויק או שאינם מתנים את ההליכה באופיו היהודי של היישוב. ויש מחכמי הקראים שהחמירו מאוד, שלא לצאת כלל מהבית ואולי אפילו שלא לקום ממיטותיהם, ביום השבת. שיטה המתירה יציאה בשבת לפי צורך ולא לפי מרחק מוכרת לנו ממשנת רבי אליעזר: 'אין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה'. בניגוד לשיטה

⁶⁶¹ רבי פתחיה יצא למסעו בשנת 1175 מרגנסבורג שבגרמניה לכיוון פולין ומשם לדרום רוסיה, טורקיה, בבל, פרס, ארץ ישראל ומצרים, משם הפליג ליוון וחזר לארצו.

⁶⁶² כהנא, ספרות ההיסטוריה, עמ' 219.

זו, התירו חז"ל הליכה לכל צורך שהוא בגבולות תחום שבת. ואף הכפלת התחום על ידי הנחת עירוב תחומין. רכיבה והפלגה מוגדרות בהלכה הקראית כמלאכה ונאסרו באיסור מוחלט כשאר מלאכות בשבת. איסורים אלו נלמדו ישירות מפסוקים בתורה (למען ינוח שורך וחמורך; לא תעשה כל מלאכה) ובכתובים (יורדי הים באניות עושה מלאכה במים רבים) כדרכם של חכמי הקראים.

ט. הוצאה ויציאה בשבת במנהג הכנסייה האתיופית

ברשימת המלאכות האסורות שבספר האור, מופיעות שתי התייחסויות קצרות להוצאה ויציאה בשבת. ספר האור, יצחק, עמ' 90:

[The following] is that which you should not do on Sabbath and on Sunday:
... being on a road ... carrying grain into the houses from the field

אסור לצאת לדרך בשבת ואסור להכניס תבואה מהשדה לבית. המקור שבפנינו אינו מפרט את אורכה של הדרך או את כמות התבואה שנאסרה בהכנסה. עדויות המידעניים היו מפורטות יותר. סיפרה דר' קירסטן פדרסן (אחות אברהם): 'אם יש הכרח אפשר לנסוע בשבת ובחג. בדרך כלל לא נעו למרחקים בשבת אך כשהיה צורך, כגון: ביקור חולים או ביקור משפחתי לא נמנעו מלצאת לדרך בשבת ברגל או ברכיבה ואפילו להפליג בשבת לא אסרו כשהיה צורך אמיתי בדבר'.⁶⁶³ וכן בקצרה, אחד מחברי כנסיית דברה גנט, מיכאל וולדמסקה: 'מותר לרכב על סוס בשבת'.⁶⁶⁴ וכן הנזירה דסופיקת גיזה, גם היא ממנזר דברה גנט: 'מותר לרכב על סוס וחמור בשבת'.⁶⁶⁵ ובדומה לכך עדותו של אבא טפסא: 'מותר בשבת לצאת מהכפר לטייל, לרכב על סוס או חמור, להפליג בספינה וכדומה'.⁶⁶⁶ נסיים בעדותו של אבא פסחא ציון:

כאשר מגיע יום שישי לא יוצאים לדרך ולא לעבודה רחוקה. אין מפליגים בשבת. מקדישים את כל היום להכנות לשבת. אין ללכת בשבת מרחקים ארוכים, אין לרכב על גבי בהמה, לשחות או להפליג, לצרכי פרנסה כמו בימי החול. אין ללכת לנהר או לרחוץ בו בשבת. אפשר ללכת לבקר קרובי משפחה בשבת, לבקר חולה, לדאוג למזונו של נצרך וכדומה. נהגו ללכת בשבת מדברה גנט (הכנסייה שבעיר המערבית, ברחוב אתיופיה) לדיר א-סולטאן (מתחם הכנסייה האתיופית, הבנוי על גג כנסיית הקבר, ברובע הנוצרי שבעיר העתיקה) ואף יותר מכך מכיוון שזה לצורך תפילה.⁶⁶⁷

מכלל העדויות למדתי שהמותר והאסור אינם תלויים בגודל המשא או באורך הדרך, אלא במטרה. כל הוצאה ויציאה הקשורות למלאכת ימי החול ולצרכי הפרנסה נאסרו בשבת; אך אלו הקשורות בצרכי שבת או בקיום מצווה הותרו.

לסיכום. מנהגם של בני הכנסייה האתיופית בשאלת יציאה והוצאה בשבת דומה למנהגם של השומרונים, הקראים ומשנת רבי אליעזר. הם אוסרים כל יציאה והוצאה שקשורה לצרכי חולין ופרנסה ומתירים כל הוצאה ויציאה לצרכי שבת או צורך מצווה. כמו כן אין בשיטתם התייחסות לשיעורים של יציאה (ארבע אמות, 1000 אמה או 2000 אמה) או לרשויות השבת (רשות יחיד, רבים כרמלית ומקום פטור), שנקבעו על ידי חז"ל.

⁶⁶³ ירושלים 31.10.07.

⁶⁶⁴ ירושלים 13.11.07.

⁶⁶⁵ כנ"ל.

⁶⁶⁶ ירושלים 12.7.09.

⁶⁶⁷ ירושלים 21.11.07.

י. יציאה לדרך רכיבה והפלגה בשבת במנהג ביתא ישראל ומקומו בהשתלשלות ההלכה

למנהגם של ביתא ישראל כל יציאה אל מחוץ לכפר אסורה בהחלט בשבת. אף הליכה בתוך הכפר לא הותרה אלא לדבר מצווה דהיינו למסגיד. על פי רוב, בכל כפר היה מסגיד. תושבי כפרים שלא היה בהם מסגיד היו שובתים בכפר סמוך שיש בו מסגיד. האורחים נהגו ללון בביתו של הקס או במסגיד עצמו. לינה במסגיד הייתה מקובלת במיוחד בשבת השביעית וביום כיפור. לא הכירו כלל אלפיים אמה כתחום שבת ומובן מאליו שלא ידעו דין עירוב תחומין, שמכפיל את טווח ההליכה. בשום אופן לא הלכו מכפר לכפר בשבת גם מרחק פחות מאלפיים אמה. בנוסף ליציאה למסגיד נהגו לשבת בשבת בבוקר, לאחר התפילה והסעודה, בפתח הבקתה. ישיבה נינוחה, ליהנות מאוויר נעים ולגלגל שיחת רעים. מעבר לכך לא יצאו כלל מפתח הבית במשך כל יום השבת. ברור מאליו שכל יציאה לדרך, רכיבה או הפלגה נאסרו בתכלית האיסור. כל אימת ששאלתי קסים או מידענים אחרים על יציאה מהכפר בשבת (יציאה לדרך, רכיבה או הפלגה), הם הגיבו בכעס רב על שאלתי, ונראו מזועזעים מעצם השאלה. מנהג העדה בדין יציאה מפורש בתאזאזה סנתת י 17: ... 'יוצא לדרך ... יומת' ושם בפסוק 19: 'הרוכב על בהמה והנוסע באניות ים ... מות יומת. מקור נוסף למנהגם ומחמיר יותר, מופיע בספר אבא אליהו.⁶⁶⁸ הציטוט מתוך לסלאו, אנתולוגיה פלשית, עמ' 45: 'בשבת מנע רגליך מלטייל'.⁶⁶⁹ כלומר, לא רק יציאה לדרך, שמאופיינת כפעולת חולין, נאסרה; אלא גם הליכה לטיול של שבת. מקור זה דומה למשנת רבי אליעזר שצוטטה לעיל (מהדורת ענעלאו, עמ' 368): 'ומניין שאין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה, ת"ל אם תשיב משבת רגליך'. יציאה שאינה לצורך גבוה נאסרה. איסור הפלגה בשבת עיצב את גורלה ההיסטורי של העדה ואף קבע לה שם, כפי שנראה להלן. ד'אבדי, תשובות אבא יצחק, עמ' 184:

היינו רוצים ללכת על הים (כדי למצוא את האחים האלה הרחוקים) אבל איך נשמור את שבת? כי סירה שהיא על הים מונעת בכוח ולכן אין מנוחה וכתוצאה מכך אין שבת.

תשובת אבא יצחק מתעדת איסור ברור של כל הפלגה בשבת. הפלגה בשבת מנוגדת למנוחת השבת ובלשונו: 'סירה שהיא על הים מונעת בכוח ולכן אין מנוחה'. אבא יצחק מציין שאיסור הפלגה בים הוא זה שמנע מבני העדה ליצור קשרים עם קהילות יהודיות אחרות בעולם. עניין זה חוזר שוב במכתב הראשון שנשלח מביתא ישראל אל "כל הפלאשים של אירופה"⁶⁷⁰ באמצעות ד'אבדי (שם עמ' 265–266):

קרובנו היאך אתם? היאך אתם?
שמענו על קיומכם אך השבת פרשה עלינו מסך שאינו מאפשר לעבור בים.
התורה לא התירה ללכת ביום שבת.
שילחו לנו מה שטוב עבורנו.
אנו עניים⁶⁷¹ ...

מכאן, שאיסור הפלגה והליכה בדרך בשבת כמנהגם של ביתא ישראל, מנע למעשה יצירת קשר עם קהילות יהודיות מחוץ לאתיופיה.

איסור הפלגה בשבת אף קבע שם מיוחד לעדת ביתא ישראל. בתשובותיו של אבא יצחק (שם, עמ' 240) הוא מסביר לאנטואן ד'אבדי את הכינויים השונים של עדת ביתא ישראל. אחד מכינויי העדה

⁶⁶⁸ לעניינו של ספר זה ראו במבוא סעיף ד.1.

⁶⁶⁹ ראו גם טרוויזין, השבת לפי ויטרבו, עמ' 82, 86 ובנספח עמ' 34–35.

⁶⁷⁰ בני העדה לא העלו בדעתם שיש יהודים לבנים, יהודים שאינם פלשים; ולכן הם ממענים את המכתב אל: "כל הפלאשים של אירופה".

⁶⁷¹ הציטוט בתרגום לעברית מתוך ולדמן, מעבר לנהרי כוש, עמ' 111–112.

בפי שכניהם הנוצרים היה כאילא = 'שלא חצו ים'.⁶⁷² ביחס לשם זה כותבת חוקרת העדה הגר סלמון בספר אתיופיה, עמ' 322 :

פירוש המילה הוא: "מי שלא חצה את הנחל", או "הם לא חצו". על פי פירוש זה, כמוסבר להלן, הכינוי מתייחס לפולחן הדתי של ביתא ישראל. ביתא ישראל שמרו בקפידה קנאית על מצוות המנוחה בשבת והיא נתפסה על ידם הרבה מעבר להפסקת כל מלאכה. פירושה של המצווה היה היצמדות לכפר ולבקתת המגורים מבלי לנוע יותר מן ההכרחי. מאחר שהכפרים שכנו ליד נהר או נחל, התנהגותם של ביתא ישראל נראתה לאחרים כשל אלה שאינם חוצים נחלים, ובמיוחד בשבת.

נוסיף ונסביר. אזורי המגורים של ביתא ישראל בצפון אתיופיה היו מנותקים מדרכי הגישה למרכזי החיים היהודיים באסיה ובאירופה. אגם טאנה, שסביבו שכנו רוב כפרי העדה, מרוחק כ-400 קילומטר מעיר הנמל הקרובה - מְסֻנְע, השוכנת בחופי הים האדום (כיום בתחום אריתראה).⁶⁷³ בדידותה הגיאוגרפית של עדת ביתא ישראל התעצמה בשל החמרתם בהלכות שבת. החובה לשבות בין יהודים בשבת, האיסור לצאת או לשהות בדרך בשבת ומעל לכל איסור מוחלט על כל הפלגה בשבת; כל אלו יצרו ניתוק בין ביתא ישראל לשאר העולם היהודי, ועיצבו את עדת ביתא ישראל כעדה עצמאית ומנותקת. יתכן מאוד, שאם היו מתקבלות בעדה מסורות הלכתיות מאוחרות יותר, המתירות שימוש בדרך והפלגה בשבת בתנאים מסוימים - מערכת הקשרים בין ביתא ישראל והעולם היהודי, וגורלה של העדה הנגזר מכך, היו שונים לחלוטין. מנהגם של ביתא ישראל בדין יציאה בשבת קרוב למנהגים המשתקפים בתרגומים, בספרות בית שני, במנהג השומרונים וראשוני הקראים. מנהגם מחמיר ביחס להלכה שבמשנה ולמנהג הכנסייה האתיופית. ביתא ישראל אסרו כל הליכה בשבת, למעט הליכה צרכי שמים - אל המסגיד ובחזרה. העיקרון הקובע הוא מטרת ההליכה ולא המרחק. רכיבה והפלגה בשבת נאסרו לחלוטין במנהג העדה. כל יציאה לדרך יבשתית תוכננה כך, שעד השבת הבאה יוכלו לשבות באחד מכפרי העדה שבדרך.⁶⁷⁴ האיסור להפליג בשבת צמצם מאוד את תחום ההפלגה. איסור לצאת להפלגה שתימשך בשבת. בנוסף לכך יש לדאוג מראש שהספינה תעגון בערב שבת בקרבת מקום לאחד מכפרי העדה. מכאן, שאיסור יציאה לדרך, רכיבה והפלגה בשבת עיצבו את ביתא ישראל כעדה עצמאית המנותקת לחלוטין מכל השפעה יהודית.

⁶⁷² וכן אצל אשכולי, ספר הפלשים, עמ' 36.

⁶⁷³ סלמון, אתיופיה, עמ' 266-267. ראו מפה בנספח ג.

⁶⁷⁴ על האיסור לשבות בקרב נכרים עמדנו לעיל בפרק שלישי סעיף א.5.

פרק שמיני: סיכום ומסקנות

מטרתו של חיבור זה כפולה. ראשית, לתאר ולאפיין את מנהגם של ביתא ישראל בהלכות שבת שמוזכרות בספר תאזאזה סנבת; ושנית, להצביע על האפשרות המסתברת ביותר כמקור להלכות שבת של העדה. במבוא, סקרנו בהרחבה את שלוש האפשרויות, שיכולות לשמש מקור להלכות שבת של ביתא ישראל:

- א. כתבי הקודש שהיו בידי העדה.
- ב. ההלכה הקדומה.
- ג. הנצרות האתיופית.

כעת, נסכם בקצרה, את מנהג העדה בכל אחד מפרקי החיבור; נבחן את יחסו לכל אחת משלוש האפשרויות; וננסה להכריע, בזהירות המתבקשת, בשאלת האפשרות המסתברת ביותר. נחתום את הפרק בטבלת סיכום, שתאפשר לקורא מבט רחב ממצה על מקורות מנהגי השבת של ביתא ישראל.

פרק ראשון: חובת הכנה לשבת

מנהגם של ביתא ישראל בעניין ההכנה לשבת חמור ביותר. כל צרכיו ומאכליו של האדם ביום השבת חייבים להיות מוכנים, הכנה מלאה מבעוד יום. האוכל מוכן לאכילה מיידית וכן השתייה, הבגד נקי ומוכן ללבישה, האש כובתה מבעוד יום והבית והחצר נקיים ומסודרים לכבוד שבת. המתרגל בהכנה לשבת חייב מיתה.

במקרא מוזכרת ההכנה לשבת בקשר ללוקטי המן.

בספרות בית שני מכנים את יום השישי בשם: 'יום ההכנה'. בספר היובלים ובמגילת ברית דמשק מודגשת ומפורטת חובת הכנה של כל חפץ, מאכל ומשקה המיועדים לשימוש בשבת. אולם, מחבר מגילת ברית דמשק מתיר ליקוט פרי אובד, שלא הוכן מבעוד יום.

דגש מיוחד על חובת ההכנה בששת ימי המעשה לכבוד שבת מופיע בדברי שמאי, ובמנהגם של ראשוני התנאים, שהקפידו להכין בעצמם את צרכי שבת. אולם, תנאים ואמוראים יוצרים מערכת שלימה של הבחנות בין סוגי ההכנות השונות לקראת שבת. בדרך זו התירו בתנאים מסויימים: לקיטת נשרים, קילוף פרי וחיתוכו; הטמנה, השתייה והחזרת קדרה לכירה גרופה וקטומה; כמו כן פעלו לצמצום דין מוקצה.

הקראים אסרו עבודות הכנה קשות והתירו את הקלות כלקיטת ירק וכדומה.

שכניהם הנוצרים של עדת ביתא ישראל אסרו את מלאכת השדה בשבת, אך לא נמנעו משחיטה, בישול ושאר דרכי הכנת המזון לאכילה; לרבות, אלו הכרוכות בשימוש באש בשבת. נמצא אם כן, שלמנהגם המחמיר של ביתא ישראל בדין הכנה לשבת, זיקה ברורה לספר היובלים, זיקה חלקית למגילת ברית דמשק ולמנהג הקראים, וזיקה קלושה למנהג הכנסייה האתיופית.

פרק שני: מצוות יום השבת

המצוות החיוביות של יום השבת לפי מנהגם של ביתא ישראל מתבטאות בשלושה תחומים מרכזיים:

- א. עונג שבת
- ב. לימוד תורה
- ג. תפילות

בני העדה נהגו לכבד את יום השבת ברחצה לקראת שבת, כסות נקייה, מיטב המאכל והמשקה שברשותם ובשינה משובחת. הצום בשבת אסור לחלוטין אפילו ביום הכיפורים. שעות ארוכות הוקדשו לתפילות השבת במסגיד, ואת יתרת זמנם הפנוי ביום השבת חילקו בין לימוד תורה, שיחת רעים ומנוחה.

בחומש מופיעה דרישה לקדש את יום השבת, ובנביא מופיעה הדרישה לענג את השבת, אך אין במקרא פירוט מה טיבם של קדושה ועונג אלו.

בספרות בית שני עדויות סותרות ביחס לטיבו של עונג שבת. בספר היובלים ובכתבי פילון מתוארות בהרחבה התכנסויות לסעודה בחבורה, לימוד תורה ותפילה. היובלים אף קובע עונש

מוות לצם בשבת. לעומת זאת, בכתבים של סופרים יוונים ורומים, מוזכרת השבת של היהודים כיום צום. תיעוד למנהג הצום בשבת (ובעיקר ביום טוב) מופיע גם בדברי תנאים, גאוני ארץ ישראל, חכמי אשכנז הראשונים ועד לדברי הרמ"א בשלחן ערוך. הלכה למעשה התקבלה בעם ישראל המסורת הבהלית שאוסרת צום בשבת וביום טוב, וקוראת לענג את הגוף ואת הנפש. הגוף: במאכל, משקה, תשמיש המיטה ושינה; והנפש: בתפילה ובתורה.

חכמי הקראים לא ראו בשלילה צום בשבת. ההנהגה הראויה לשבת - עונג או צום - נשארת לשיטתם, לבחירתו של כל אדם ואדם.

בכנסייה האתיופית נהגו לענג את השבת ברחצה לכבוד שבת, כסות נקייה, נר למאור, אש לחימום, מאכל ובמשקה משובחים. בדרך כלל נמנעו מלצום בשני ימי השבת, פרט לצום השבוע הקדוש שכלל גם את השבת שלפני פסח - השבת הקדושה. ביום השבת הרבו בתפילות ובמהלך קראו, במשך שעות ארוכות, פרקים מתוך התנ"ך והברית החדשה. לאחר התפילה נשארו רוב המתפללים לשיעור, שבמהלכו פירש אחד מכוהני הדת פרקים מכתבי הקודש. גם בתפילה וגם בלימוד התורה הקהל פאסיבי ביותר.

נמצא אם כן, שמנהגם של ביתא ישראל בדין עונג שבת, נרמז במקרא; תואם היטב את היובלים ותאזאזה סנבת; את אחת מהשיטות המתוארות בספרות בית שני, שהתקבלה על ידי חז"ל הלכה למעשה; התנגד למנהג הקראים; ותואם חלקית את מנהג שכניהם הנוצרים, שנהגו אחת בשנה לצום בשבת. למנהגם בלימוד תורה ותפילה בשבת יש רמזים קלים בכתבי הקודש, ובסיס רחב בספרות בית שני. מנהג הכנסייה מקביל למנהגי תפילות השבת, הקריאה בתורה ולימוד התורה של ביתא ישראל.

פרק שלישי: איסורי מלאכה

איסור מלאכה בשבת מפורש במקרא, בספר היובלים, במגילת ברית דמשק ובתאזאזה סנבת. איסור זה נשמר בקפידה רבה לכל פרטיו על ידי ביתא ישראל.

א. מסחר

ביתא ישראל אסרו כל צורה של מסחר בשבת.

בחומש אין איסור מפורש למסחר בשבת. כנראה שכללו איסור זה באיסור מלאכה. בדברי הנביאים מופיע איסור מסחר, ברמז ובפירוש. ספר היובלים ומגילת ברית דמשק ממשיכים את מגמתם של ספרי הנביאים ואוסרים במפורש קנייה, מכירה, גביית חוב, נטילת משכון וכל וויכוח על הון ובצע בשבת.

חז"ל התירו מסחר זעיר לצורך סעודת שבת וחג בדרך של הערמה.

שכניהם הנוצרים של ביתא ישראל נמנעו מכל סוג של מסחר בשבת. לא סחרו בשוק ולא חתמו עסקאות. מכאן, שמנהג העדה בנושא מסחר בשבת תואם את פשט דברי הנביאים, ספרות בית שני ומנהג הנוצרים האתיופים.

ב. מלאכת השדה - טיפול בבעלי חיים

ביתא ישראל נמנעו באופן מוחלט מכל מלאכה הקשורה בגידולי קרקע בשבת. את הטיפול בבעלי חיים צמצמו למינימום ההכרחי. בדרך כלל הסתפקו בפתיחת מכלאות הצאן בשבת בבוקר. הצאן יצאו בעצמם לשטחי למרעה בסמוך לכפר ולפנות ערב שבו למכלאות. כשבהמה נקלעה למצוקה או התרחקה יתר על המידה נשלחו ילדים להשיבה. היו שמסרו בשבת את הצאן לנכרים. חלב שנחלב בשבת אסור בשתייה וניתן לנכרי כשכר על שמירתו. המקרא מצווה על שביתת הבהמה ומנוחתה ביום השבת, אך אינו מתייחס לטיפול המותר והאסור.

לפי עדויות מִיב וממנהג השומרונים דאגו לכל מחסורה של הבהמה מבעוד יום, באופן שלא יידרש טיפול נוסף בשבת. מחבר ברית דמשק מתיר יציאה למרעה עד תחום אלפים, אך אוסר כל טיפולים מיוחדים בבהמה סוררת, סיוע בהמלטה או הצלה.

חכמי המשנה התירו מרעה כרגלי הבעלים, אסרו סיוע בהמלטה, ומצאו פתרונות לבהמה סוררת ולנופלת לבור בשבת.

תושבי אתיופיה הנוצרים נמנעים מכל טיפול בבעלי חיים בשבת, ואף אינם נעזרים בילדים לצורך טיפול בבהמה בשבת. מאידך, קיימות עדויות על נוצרים שטיפלו בבהמתם של ביתא ישראל בשבת.

נמצא אם כן, שמנהג ביתא ישראל דומה למנהג הנוצרים האתיופים, מקיים זיקה לעדות מיב ולמנהג השומרונים, ומחמיר ביחס לברית דמשק ולחז"ל.

ג. הדלקת אש

ביתא ישראל כיבו כל אש קודם כניסת השבת. למנהגם לא רק ההדלקה נאסרה אלא עצם הימצאות האש בבית.

במקרא ובתרגומיו הקדומים נאסרה דווקא הדלקת האש בשבת, ואין להבין מהפסוק איסור הימצאות אש בשבת.

מדברי פילון ומשחזור ופרשנות לשריד ממגילות מדבר יהודה מסתבר, שדרשו השבתת כל אש מבעוד יום, כמפורש בהרחבה בכתבי הקראים ובמנהג השומרונים.

חז"ל כידוע התיירו שימוש נרחב באש, לחימום ולמאור, בשבת. אפילו שמאי, שנודע בזיקתו להלכה הקדומה ומחייב שביתת כלים, מתיר שימוש באש בשבת.

תושבי אתיופיה הנוצרים אינם נמנעים מכל שימוש באש בשבת, ואף מרבים בהדלקת נרות בשעת תפילת השבת בכנסייה. היו שאסרו הדלקת אש חדשה בשבת.

נמצא אם כן, שמנהגם של ביתא ישראל בשימוש באש בשבת, תואם מנהגים הנרמזים בספרות בית שני, מפורשים בכתבי הקראים ובמנהג השומרונים ונבדל באופן מהותי ממנהג הנוצרים.

פרק רביעי: צרכי הגוף

ביתא ישראל הקפידו על שמירת טהרה כל ימי השבוע ונהגו הקפדה יתירה בשמירת טהרת הגוף ביום השבת. כל ההכנות ליום השבת החלו רק לאחר טבילת טהרה בנהר, וכל גורם טומאה נאסר לחלוטין בשבת, ובכלל זה יחסי אישות.

במקרא מופיעה חובת רחצה וטהרה לפני כניסה למקדש, אכילת קודש או קבלת דבר ה'; אך אין חובה מיוחדת של טהרה לקראת שבת או הימנעות מטומאה בשבת.

בספרות בית שני (מקבים, יובלים, קומראן) מוצאים אנו חובת טהרה לקראת שבת ואיסור טומאה בשבת, ובכלל זה יחסי אישות.

חז"ל, פעלו באופן שיטתי לצמצום חובת הטהרה. חובת הטהרה לקראת שבת הוחלפה בחובת רחצה ונקיון לכבוד שבת, וליל שבת הומלץ כמועד מועדף ליחסי אישות.

שומרונים וקראים לא נהגו טבילת טהרה לקראת שבת אך אסרו יחסי אישות בשבת.

בני הכנסייה האתיופית לא נהגו טבילת טהרה לקראת שבת, אלא רחצה לנקיון. אסרו יחסי אישות בשבת וכניסה בטומאה לכנסייה.

מכאן, שמנהגם המחמיר של ביתא ישראל להיטהר לקראת שבת ולהימנע מכל טומאה ביום השבת, תואם היטב מנהגי טהרה קדומים מימי בית שני ותואם חלקית את מנהג השומרונים, הקראים והשכנים הנוצרים.

פרק חמישי: שבת שלום

שקט ושלווה אפיינו את כפרי העדה ביום השבת. ביתא ישראל נמנעו מהרמת קול, קטטה ומריבה ביום השבת. כמו כן נמנעו מכל דיבור בענייני פרנסה, תיכנון עבודת ימי החול ודברים שיש בשמיעתם עגמות נפש. כל צורה של הפעלת כוח, אפילו לצרכי הגנה עצמית, נאסרה בשבת - למנהגם פיקוח נפש אינו דוחה שבת.

במקרא אין ציוויים מפורשים בעניינים אלו, מלבד רמז קצר בדברי הנביא 'ודבר דבר'.

ספרות בית שני מייחדת מקום נרחב יחסית לענייני דיבור והפעלת כוח בשבת. ספר היובלים אוסר דיבור בענייני עבודת חול וכן הכאה, הריגה ועשיית מלחמה; מגילת ברית דמשק מוסיפה איסור ניבול פה, דיבור בענייני הון ובצע ואיסור הצלה מבור מים; שריד ממגילות מדבר יהודה מעיד על צמצום הדיבור בשבת לדברי קודש בלבד; בספר המקבים ובספריו של יוסף בן מתתיהו עדויות

רבות, ישירות ועקיפות, על הימנעות מכל צורה של מלחמה בשבת - הגנה עצמית, התקפה או רדיפת אויב מובס.

חז"ל צמצמו את איסור דיבור בשבת ומקדו אותו בדיבור מפורש הקשור למלאכת ימי החול ואינו צורך מצווה. הותר דיבור ברמז שאין בו אלא הרהור ודיבור מפורש בענייני חול לצורך מצווה. כמו כן עיצבו חז"ל ביסודיות רבה את העיקרון של פיקוח נפש דוחה שבת. הם ביססו כלל זה על דרשת הכתוב, הרחיבו את תחומו גם למקרים של ספק פיקוח נפש, והמליצו שההצלה תיעשה מלכתחילה בידי גדולי ישראל.

חכמי הקראים מגבילים מאוד את הדיבור המותר בשבת. הותר להתפלל ללמוד תורה וללמד ללא שכר. כמו כן, הותר הדיבור בצרכי הגוף המותרים בשבת, כגון: אכילה, שתייה, שנה וכדומה. נאסרו בשבת דברים בטלים, סיפורי חלומות, תכנון וכל דיבור הקשור לעשיית מלאכה. הכלל פיקוח נפש דוחה שבת התקבל בהלכה הקראית, במגבלות משמעותיות. הותרה אך ורק הצלה מיידית ממוות ודאי ורפואה דחופה שאינה יכולה להידחות למוצאי שבת. חובה לצמצם ככל האפשר בחילול שבת ולכן עדיפה התגוננות על מלחמה.

הכנסייה האתיופית מאופיינת אף היא באווירה שקטה, דיבור שקט ורגוע ביום השבת. אולם, לא מצאנו שדברים אלו נקבעו כחוק מחייב בכנסייה. כמו כן אין בכנסייה האתיופית כל איסור להציל חיים בשבת.

נראה אם כן, שמנהגם של ביתא ישראל בדין דיבור בשבת תואם בעיקרו את מנהג בית שני, הקראים והכנסייה האתיופית.

בדין הריגה והצלה בשבת מנהגם מקיים זיקה ברורה למנהגים המופרים לנו מספרות בית שני, זיקה חלקית למנהג הקראים ועומד בסתירה למנהגה של הכנסייה האתיופית.

פרק שישי: הוצאה והכנסה

מנהג ביתא ישראל מתיר הוצאה והכנסה של צרכי שבת שהוכנו מראש. אין שום מגבלה בהבאת לחם ומשקה מהבית אל המסגיד לצורך סעודת השבת, בטלטול ספר תורה לקריאה במסגיד או בתרומת מטבעות לצדקה במהלך התפילה. כל אלו נהגו מידי שבת בכפרי העדה, שלא היו מוקפים או מגודרים בצורה כל שהיא. לעומת זאת, חל איסור מוחלט בנגיעה ובטלטול של כל דבר הקשור למלאכת ימי החול ואינו צורך השבת.

איסור הוצאה והכנסה אינו מפורש בחומש אך מפורט בהרחבה יחסית בדברי הנביאים. ירמיהו ונחמיה אוסרים הבאת סחורה לשערי העיר ביום השבת.

ספר היובלים מפרט עוד יותר איסור זה וכולל בו גם שאיבת מים והוצאה והכנסה מבית לבית. בפסוקיו, מוצאים אנו לראשונה, הבחנה בין 'מוכני' ל'אינו מוכני' בדין הוצאה בשבת. מוסיף עליו מחבר מגילת ברית דמשק איסור יציאה בתכשיט מבושם ונשיאת תינוק.

חז"ל מקדישים דיון רחב ביותר למלאכת הוצאה והכנסה. במהלך הדיון נקבעות ארבע רשויות שבת ומוצעות דרכי היתר מגוונות להוצאה והכנסה בשבת.

קשת הדעות של חכמי הקראים בדין שבפינו רחבה ביותר. המחמירים ביותר אוסרים אפילו יריקה או דיבור מרשות היחיד החוצה ויש שמתירים הוצאה בין כל הבתים המיושבים ללא כל מגבלה. בין שלל הדעות השונות היו גם שאסרו המשא הכבד והתירו המשא הקל.

בנצרות האתיופית התירו הוצאה והכנסה של צרכי שבת וצרכי מצווה ללא הגבלה וללא הכנה מראש. לא נאסרה אלא הוצאה והכנסה הקשורה למלאכת ימי החול ולפרנסה.

נראה אם כן, שמנהג ביתא ישראל בדין הוצאה והכנסה מיוסד על דברי ספר היובלים (ב 29): 'אשר לא הכינהו המה להם בששת ימי המלאכה בבתיהם'. הגורם הקובע הוא ההכנה. כל שהוכן לצורך השבת אין כל מגבלות בהוצאתו והכנסתו, וכל שלא הוכן לצורך השבת אסור בכל טלטול והוצאה.

פרק שביעי: יציאה לדרך, רכיבה והפלגה

ביתא ישראל נמנעו מכל יציאה לדרך בשבת. הותרה הליכה אך ורק בתחומי הכפר לצרכי שמיים, מהבית אל המסגיד ובחזרה. יתר על כן, בני העדה הקפידו מאוד שלא לשבות בין נכרים, אלא באחד מכפרי העדה. מכיוון שכך, נמנעו אף בימי חול מלצאת לדרך, שלא תאפשר שבות בקרב

בני עדתם. נמצא שהרוצה לצאת לדרך ארוכה, חייב לתכנן מראש מסלול שיאפשר חניית שבת באחד מכפרי העדה. כל רכיבה והפלגה ביום השבת נאסרו לחלוטין. למנהגם אין משמעות לשאלה מי מנהיג את הספינה והמרכבה או מתי החל המסע. עצם ההימצאות בהפלגה או ברכיבה ביום שבת אסורה. להלכות אלו משמעות מרחיקת לכת על גורלה של ביתא ישראל. באמצעי התחבורה שנהגו באפריקה עד אמצע המאה העשרים, שמירת השבת לפי מנהגם גזרה עליהם ניתוק מהעולם היהודי.

המקרא אוסר על אדם לצאת ממקומו ביום השבת, אך אינו מגדיר מהו מקומו של אדם. ממקורות רבים במקרא עולה, שבתקופת המקרא לא נמנעו מלעזוב את הבית או את הכפר בשבת. תרגום השבעים, הפשיטתא וחלק מחכמי הקראים אסרו יציאה מפתח הבית ביום השבת. ספר היובלים אוסר יציאה או הליכה בדרך, רכיבה והפלגה בשבת; וכן משמע מכתבי יוסף בן מתתיהו. מחבר מגילת ברית דמשק מתיר הליכה של אלף אמה לאדם ואלפים למרעה בהמה. השומרונים נהגו שלא לצאת מביתם בשבת אלא לצורך הליכה לבית התפילה, למדרש או לסעודת שבת. כך גם נהגו חלק מחכמי הקראים. רכיבה והפלגה נאסרו לחלוטין.

חז"ל פעלו נמרצות לאפשר יציאה בתנאים מסויימים בשבת. הם קבעו אלפים אמה תחום שבת. תחום זה נמדד מקצה היישוב וניתן להכפלה על ידי הנחת עירוב תחומין. כמו כן קבעו חז"ל את הרכיבה כאיסור שבות והתירו הפלגות ארוכות בתנאים מסויימים.

שכניהם הנוצרים של ביתא ישראל לא נמנעו מיציאה לדרך, רכיבה או הפלגה בשבת, לצורך שבת או לצורך מצווה; אך אסרו כל יציאה הקשורה לצרכי פרנסה.

נמצא אם כן שמנהגה של ביתא ישראל בדין יציאה בשבת קרוב ביותר לדברי ספר היובלים, למנהג השומרונים ולמנהגם של חלק מחכמי הקראים.

טבלת סיכום

בטבלה זו נסקור את זיקת מנהגי השבת של ביתא ישראל, לשלוש סוגות ספרותיות:

1. כתבי הקודש שהיו בידי העדה – תנ"ך, יובלים ותאזאזה סנבת.
2. ההלכה הקדומה – מגילות מדבר יהודה, תרגומי מקרא קדומים, פילון, יוספוס, רמזים בכתבי: הברית החדשה, סופרים יוונים ורומים, שומרונים, ראשוני הקראים, חז"ל, גאונים וראשונים.
3. הנצרות האתיופית – דיסקליה אתיופית, פתחה נגוסט, ספר האור והווידוי של קלאודיוס.

נציין זיקה ברורה בשלוש נקודות, זיקה חלקית בשתי נקודות, וזיקה קלושה בנקודה אחת. העדר זיקה או מנהג סותר יצויין במשבצת ריקה.

טבעם של קיצורים שהם נוטים להכללות ולוקים בחוסר דיוק. למשל, ספר היובלים הוא חלק בלתי נפרד מכתבי הקודש של העדה אך הוא גם משקף הלכה יהודית קדומה. כן הדבר לגבי תרגום השבעים, ששופע רמזים להלכה יהודית קדומה והוא המקור לנוסח המקרא שבידי העדה. גם איכות הזיקה, בין מנהג העדה לסוג הספרותי הנדון, בעייתית ביותר. קשה לקבוע בוודאות אם הזיקה היא חלקית קלושה או ברורה. מה גם, שחלק גדול ממקורות ההלכה הקדומה שבידנו חלקיים ומקוטעים, לעיתים קרובות רב הנסתר על הגלוי, ואין הזיקה נלמדת אלא בדרך של רמז. בנוסף לכך, הטבלה שבפנינו אינה מבחינה בהבדלי האיכות שבין הנושאים הנדונים, ומקדישה שורה אחידה לכל נושא. דרך משל: הכנה לשבת, עונג שבת, שימוש באש, הוצאה וציאה בשבת; הם יסודות שמירת שבת בישראל ולהם מקורות מפורשים במקרא. צום בשבת, טיפול בבעלי חיים או דיבור המיוחד לשבת, אינם מפורשים במקרא ואינם מיסודות שמירת השבת. אולם, בטבלה הבדלים אלו אינם באים לידי ביטוי. למרות ההסתעפויות הרבות, ראוי ונכון בסופו של מחקר מקיף להציג סקירה רוחבית, קצרה ומתמצתת. מכאן, שעיקר ייעודה של הטבלה הוא יצירת שקלול מצטבר, שישמש בסיס לחשיבה מחודשת בשאלת מקורן של הלכות שבת שנהגו ביתא ישראל.

נצרות אתיופית	הלכה קדומה	כתבי הקודש	דין	
•	••	•••	הכנה לקראת שבת	1
••	••	•••	עונג שבת	2
••	••	•••	צום שחל בשבת	3
•••	•••	•	קריאה ולימוד תורה	4
•••	•••	•	תפילות השבת	5
•••	•••	•••	מסחר בשבת	6
••	••	••	טיפול בבעלי חיים בשבת	7
••	•••	•••	הדלקת אש בשבת	8
	••		שימוש באש בשבת	9
	••	•••	טומאה בשבת	10
•••	•••	•••	יחסי אישות בשבת	11
•••	•••	•••	דיבור של שבת	12
	••	•••	הצלת נפשות בשבת	13
••	••	•••	הוצאה והכנסה בשבת	14
•	••	•••	יציאה לדרך	15
	•••	•••	רכיבה	16
	•••	•••	הפלגה	17
27	42	43	סה"כ נקודות התאמה	

מטבלת הסיכום עולה באופן מובהק שמנהגי השבת שנהגו ביתא ישראל, החל ממחצית המאה ה-19 ועד לעלייתם לישראל לקראת סוף המאה העשרים, מקיימים זיקה ברורה לכתבי הקודש שבידם ולהלכה הקדומה בישראל, וזיקה חלקית למנהגי הנצרות האתיופית.

ביבליוגרפיה

מקורות

- Antoine D'Abbadie, **Catalogue raisonne de Manuscrits Ethiopiens appartenant a ...** Paris 1859. = ד'אבדי, קטלוג =
- אהרן בן אליהו ניקומודיאן, **ספר כתר תורה**, גוזלוו תרכ"ז, דפוס צילום, רמלה תשל"ב. = אהרן בן אליהו, כתר תורה =
- אהרן בן אליהו ניקומודיאן, **ספר המצות הגדול גן עדן**, גוזלוו תרכ"ו, דפוס צילום, רמלה תשל"ג. = אהרן בן אליהו, ספר המצוות =
- אוצר הגאונים**, מהדורת ב"מ לוין, ירושלים תשמ"ד. = אוצר הגאונים, לוין =
- Octateuchus Aethiopicus**, August Dillmann (ed), Lipsiae 1853. = אוקטטיו (אורית), דילמן =
- אהרן הכהן מלוניל, **ארחות חיים**, ברלין תרס"ב, דפוס צילום, ירושלים תשט"ז. = ארחות חיים =
- תקליטור עדי נוסח גרסה 1, המכון לחקר התלמוד ע"ש שאול ליברמן, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ב. = בבלי ומפרשיו =
- תקליטור פרוייקט השו"ת, גירסה +15, אוניברסיטת בר-אילן 2007. = בית יוסף =
- רבי יוסף קארו, **בית יוסף**, מהדורת מכון ירושלים, תשנ"ג-תשנ"ד, תקליטור פרוייקט השו"ת, גירסה +15, אוניברסיטת בר-אילן 2007. = בית יוסף =
- בראשית רבה**, מהדורת תיאודור-אלבק, ירושלים תשכ"ה. = בראשית רבה, אלבק =
- ברייתא דנידה**, ערוך בידי רח"ם הורוויץ הלוי, פרנקפורט ע"נ מיין תר"ן. = ברייתא דנידה, הורוויץ =
- Joseph Baumgarten & Jozef T Milik, Qumran Cave 4 XIII, **The Damascus Document** (4Q266-273), Discoveries in the Judaean Desert 18, Oxford 1996. = ברית דמשק, באומגרטן-מיליק =
- The Damascus document reconsidered**, Magen Broshi (ed), Jerusalem 1992. = ברית דמשק, ברושי =
- מהדורת תקליטור, המילון ההיסטורי, ירושלים תשס"א. = ברית דמשק, המילון ההיסטורי =
- The Zadokite Document**, Chaim Rabin, Oxford 1958. = ברית דמשק, רבין =
- Solomon Schechter, **Fragments of a Zadokite Work - Documents of Jewish Sectaries**, V. 1 Cambridge 1910. = ברית דמשק, שכטר =
- אליהו בשייצ'י, **אדרת אליהו - ספר המצוות של היהודים הקראים**, אודסה תרל"א, דפוס צילום, רמלה תשכ"ו. = בשייצ'י, אדרת אליהו =
- The Didascalia Apostolorum in Syriac**, translated by Arthur Voobus, Louvain 1979. = דידסקליה =
- The Ethiopic Didascalia**, edited and translated by John Mason Harden, London 1920. = דידסקליה אתיופית =

Max Wurmbrand, <i>Le 'Dersana Sanbat', L'Orient Syrien</i> , V III (1963), pp. 343-394.	= דרשת השבת, וורמברנד
ספרי הברית החדשה , תרגום פ' דליטש, מהדורת קרן אחוה משיחית, ירושלים תשס"ג.	= הברית החדשה, דליטש
יהודה הדסי, אשכול הכופר , גוזלוו תקצ"ו, דפוס צילום, ירושלים תשכ"ט.	= הדסי, אשכול הכופר
החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל , מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תרצ"ח.	= החילוקים, מרגליות
Ante-Nicene Fathers , Fathers of the third century, Buffalo 1886.	= היפוליטוס, אבות
הספרים החיצונים , ערך א' כהנא מאת מתרגמים שונים, 2 כרכים, ירושלים תש"ל.	= הספרים החיצונים, כהנא
Biblia Sacra, Iuxta Vulgatam Versionem , Robertus Weber (ed), Stuttgart 1983.	= וולגאטה, וובר
מדרש ויקרא רבה , מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשי"ח.	= ויקרא רבה, מרגליות
חומש תורה שלמה , מהדורת מ' כשר, ירושלים תשנ"ב.	= חומש, כשר
חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון , מהדורת א' טל, תל אביב תשנ"ד.	= חומש נוסח שומרון, טל
Halakhic texts , Discoveries in the Judaean Desert 35, ed Joseph Baumgarten et al., Qumran Cave 4 XXV, Oxford 1999.	= טקסטים הלכתיים, באומגרטרן
liber Jubilaeorum , August Dillmann (ed), Kiel 1859.	= יובלים, דילמן
The Book of Jubilees , James C. Vanderkam (ed & trans), Louvain 1989.	= יובלים (באנגלית), ואנדרקאם
The Book of Jubilees - A critical Text , James C. Vanderkam (ed), Louvain 1989.	= יובלים (בגעז), ואנדרקאם
בהכנה	= יובלים, ורמן
הספרים החיצונים , כרך א, ספר היובלים, עורך א' כהנא תרגום מ' גולדמן, ירושלים תש"ל.	= יובלים, כהנא
The Ethiopic Version of the Hebrew Book of Jubilees , Robert Henry Charles (ed), Oxford 1895.	= יובלים, צ'ארלס
יוסף בן מתתיהו, חיי יוסף , תרגום מ' שטיין, תל אביב תשי"ט.	= יוספוס, חיי יוסף
Josephus, Loeb classical library 1-9, London 1929-1962.	= יוספוס, כתבים
יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים , תרגום י"נ שמחוני, גבעתיים-רמת גן 1970.	= יוספוס, מלחמת
יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון , תרגום א' כשר, 2 כרכים, ירושלים תשנ"ז.	= יוספוס, נגד אפיון
יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים , תרגום א' שליט, 2 כרכים, ירושלים תשמ"ה.	= יוספוס, קדמוניות
תלמוד ירושלמי , מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א.	= ירושלמי
מגילות מדבר יהודה , מהדורת א"מ הברמן, תל אביב תשי"ט.	= מגילות מדבר יהודה, הברמן
מגילת המקדש , מהדורת י' ידן, 3 כרכים, ירושלים תשל"ז.	= מגילת המקדש, ידן
מגילת הסרכים , מהדורת י' ליכט, ירושלים תשנ"ו.	= מגילת הסרכים, ליכט

מגילת תענית - הנוסחים * פשרם * תולדותיהם, מהדורת ו' נעם, ירושלים תשס"ד.	= מגילת תענית, נעם =
מדרש תהילים המכונה שוחר טוב, מהדורת ש' בובר, ניו יורק תש"ח.	= מדרש תהילים =
מדרש תנאים לספר דברים, מהדורת ד"צ הופמן, ברלין 1908.	= מדרש תנאים לספר דברים =
מדרש תנחומא, מנטובה שכ"ג, דפוס צילום, ירושלים תשל"ב.	= מדרש תנחומא =
מדרש תנחומא, מהדורת ש' בובר, ירושלים תשכ"ד.	= מדרש תנחומא, בובר =
מכילתא דרבי ישמעאל, מהדורת הורוביץ-רבין, ירושלים תש"ל.	= מכילתא דר"י, רבין =
מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהדורת אפשטיין-מלמד, ירושלים תשל"ט.	= מכילתא דרשב"י, מלמד =
מלחמת בני האור בבני החושך, מהדורת י' ידן, ירושלים 1957.	= מלחמת בני האור, ידן =
ספר מקבים א, תרגום א' רפפורט, ירושלים תשס"ד.	= מקבים א, רפפורט =
הספרים החיצונים, כרך ב, ספר מקבים ב, תרגום א' כהנא, ירושלים תש"ל.	= מקבים ב, כהנא =
ששה סדרי משנה, מהדורת ח' אלבק, תל אביב תשמ"ט.	= משנה, אלבק =
משנה עם פירוש הרמב"ם, דפוס ראשון נפולי רנ"ב, דפוס צילום, ירושלים תש"ל.	= משנה, דפוס ראשון נפולי רנ"ב =
משנה, כתב יד קופמן, דפוס צילום, ירושלים תשכ"ח.	= משנה, קופמן =
משנת רבי אליעזר או מדרש שלושים ושתים מדות, מהדורת ה' ענעלאו, ניו יורק תרצ"ד, דפוס צילום, ירושלים תש"ל.	= משנת רבי אליעזר, ענעלאו =
Neophyti 1, Targum Palestinense, Alejandro Diez Macho (ed), Madrid-Barcelona 1968-1978.	= נאופיטי, דיאז-מאצ'ו =
סבוב הרב רבי פתחיה מרענגשפורג, מהדורת אלעזר הלוי גרינהוט, ירושלים 1905.	= סיבוב רבי פתחיה =
סדר עולם רבה, מהדורת ד"ב רטנר, ניו יורק תשכ"ו.	= סדר עולם רבה =
A new Text-Critical Introduction to Mashafa Berhan, Ephraim Isaac (trans), Leiden 1973.	= ספר האור, יצחק =
ספרא, מהדורת א"ה ווייס, וינא תרכ"ב, דפוס צילום, ניו יורק תש"ז.	= ספרא, ווייס =
ספרי דברים, מהדורת א"א פינקלשטיין, ניו יורק תשכ"ט.	= ספרי, פינקלשטיין =
ענן בן דוד, ספר המצוות לענן הנשיא, בתוך: א"א הרכבי (עורך), השריד והפליט מספרי המצוות הראשונים לבני מקרא, סט. פטרבורג תרס"ג, דפוס צילום, ירושלים תשכ"ט.	= ענן, ספר המצוות =
פילון האלכסנדרוני, תרגום ס' נטף, 4 כרכים, ירושלים 2000-1986.	= פילון, נטף =
Fetha Nagast, Peter L. Strauss (ed & trans), Addis Ababa, Ethiopia 1968.	= פתחה גגוסט, שטראוס =
פשיטתא - הוא התרגום הסורי לתנ"ך (בראשית-שמות), מהדורת ח' העליר, ברלין תרפ"ז, דפוס צילום, תל אביב תש"ל.	= פשיטתא, העליר =
תרגום הפשיטתא לספר ויקרא, מהדורת מ' צפור, ירושלים תשס"ג.	= פשיטתא, צפור =
רבי דוד בן זמרא, שו"ת הרדב"ז, חלק ד סימן ריט, דפוס צילום, בני ברק תשל"ה.	= רדב"ז, שו"ת =

- רבי משה בן מימון, **הקדמות הרמב"ם למשנה**, מהדורת י' שילת, ירושלים תשנ"ב. = רמב"ם, הקדמות =
- רבי משה בן מימון, **משנה תורה**, מהדורת ש' פרנקל, ירושלים תשל"ה. = רמב"ם, משנה תורה =
- רבי משה בן מימון, **פירוש המשנה**, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשכ"ד. = רמב"ם, פירוש המשנה =
- רבי משה בן נחמן, **רמב"ן על התורה**, מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ו. = רמב"ן על התורה =
- פירושי רבנו חננאל בר חושיאל לתלמוד**, מהדורת ד' מצגר, ירושלים תשנ"ה. = רבנו חננאל, מצגר =
- רבי יצחק בר ששת, **הריב"ש** (שו"ת), מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ג. = ריב"ש =
- פירוש שד"ל ר' שמואל דוד לוצאטו על ספר ישעיה**, תל אביב תש"ל. = שד"ל, ישעיהו =
- רבי יוסף קארו, **שלחן ערוך**, הוצאת כתובים, ירושלים תשנ"ג, תקליטור פרויקט השו"ת, גירסה +15, אוניברסיטת בר-אילן. = שלחן ערוך =
- Joseph Halevy, **Te'ezaza Sanbat** (Commandments du Sabbat) ... Paris 1902, pp. i-xxxv; 1-40; 133-164. = תאזאזה סנבת, הלוי = (מבוא, מקור ותרגום לצרפתית)
- מרדכי וורמברנד, 'ספר מצוות השבת של ביתא-ישראל', **מהות**, ח-ט (1991-1992), עמ' 96-107; י (1993), עמ' 13-23. = תאזאזה סנבת, וורמברנד = (מבוא ותרגום לעברית)
- Wolf Leslau (trans), **Falasha Anthology**, London 1951, pp. 3-39. = תאזאזה סנבת, לסלאו = (מבוא ותרגום לאנגלית)
- תוספתא**, מהדורת ש' ליברמן, ניו יורק תשט"ו-תשמ"ח. = תוספתא, ליברמן =
- כתבי הקדש בארמית**, מהדורת א' שפרבר, כרך א: תרגום אונקלוס לתורה, ליידן 1959. = תרגום אונקלוס, שפרבר =
- תרגום השבעים לספר בראשית**, מ' צפור, רמת גן תשס"ו. = תרגום השבעים, צפור =
- תרגום השבעים לתורה**, צ' קארל, ירושלים תשל"ט. = תרגום השבעים, קארל =
- Septuaginta**, Alfred Rahlfs, Stuttgart 1965. = תרגום השבעים, ראלף =
- תרגום ירושלמי**, מהדורת התאג', ירושלים תשנ"ג. = תרגום ירושלמי =
- תשובות הגאונים - שערי תשובה**, מהדורת ז"ו לייטר, ניו יורק תש"ו, דפוס צילום, בני ברק תשמ"ה. = תשובות הגאונים =

מחקרים

- Antoine D'Abbadie, 'Réponses des Falashas dits juifs d Abyssinie aux questions faites par M. Luzzato', *Archives Israelites* XII (1851-1852), pp. 179-185; 234-240; 259-269. = ד'אבדי, תשובות אבא יצחק =
- מיכאל אבי יונה, **אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד**, ירושלים 1974. = אבי יונה, אטלס כרטא =
- יצחק אבישור, יחידה 3 השירה המקראית, בתוך: זאב ויסמן, **מבוא למקרא**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשמ"ט. = אבישור, השירה המקראית =
- אברהם אבן שושן (עורך), **המלון העברי המרוכז**, ירושלים תשמ"א. = אבן שושן, מילון =
- אברהם אבן שושן (עורך), **קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים**, ירושלים תשמ"ב. = אבן שושן, קונקורדנציה =
- חיים יצחק אברמוביץ, **וחי בהם**, ירושלים תשי"ז. = אברמוביץ, וחי בהם =
- יוחנן אהרוני, **אטלס כרטא לתקופת המקרא**, ירושלים 1974. = אהרוני, אטלס כרטא =
- O'Leary de Lacy, *The Ethiopian Church*, London 1936. = אוליארי, הכנסייה האתיופית =
- Siegbert Uhlig (ed), *Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden 2003-2007. = אוליג, אנציקלופדיה אתיופית =
- Edward Ullendorff, 'The Confessio Fidei of King Claudius of Ethiopia', *Journal of Semitic Studies*, V. XXXII, 1, Spring 1987, pp. 159-176. = אולנדורף, הווידוי של קלאודיוס =
- Edward Ullendorff, *The Ethiopians An introduction to country and people*, Oxford 1960. = אולנדורף, מבוא =
- Edward Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, Oxford 1968. = אולנדורף, תנ"ך =
- אהרן אופנהיימר, 'ההלכה בספרי החשמונאים', בתוך: בצלאל בר כוכבא (עורך), **התקופה הסלווקית בארץ ישראל**, תל אביב תש"ם, עמ' 227-237. = אופנהיימר, ההלכה החשמונאית =
- אפרים אלימלך אורבך, **ההלכה מקורותיה והתפתחותה**, גבעתיים 1984. = אורבך, ההלכה =
- אפרים אלימלך אורבך, **מעולמם של חכמים**, ירושלים תשמ"ח. = אורבך, מעולמם של חכמים =
- יהודה דוד אייזנשטיין, 'פלשים', **אוצר ישראל**, ז, ניו יורק תרס"ז-תרע"ג, דפוס צילום, ירושלים תשל"א, עמ' 267-270. = אייזנשטיין, פלשים =
- יצחק משה אלבוגן, **התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית**, תל אביב תשמ"ח. = אלבוגן, התפילה בישראל =
- Chanoch Albeck, *Das Buch der jubilaen und die Halacha*, Berlin 1930. = אלבק, היובלים וההלכה =
- תרגום מאת פיטר ש' לנרד, בתוך: גרשון בקון ואחרים (עורכים), **מדעי היהדות**, 45 (תשס"ח), עמ' 3-48. = אלבק, הלכה חיצונה =
- חנוך אלבק, 'הלכה חיצונה בתרגומי אי"י ובאגדה', בתוך: י"ל הכהן פישמן (עורך), **ספר היובל ... לד"ר בנימין משה לוין ליובלו השישים**, ירושלים ת"ש, עמ' צג-קד. = אלבק, מבוא למשנה =
- חנוך אלבק, **מבוא למשנה**, תל אביב תשמ"ג. = אלבק, מבוא לתלמודים =
- תל אביב-ירושלים תשל"ה.

- אלון, מחקרים בתולדות ישראל = גדליהו אלון, **מחקרים בתולדות ישראל**, 2 כרכים, תל אביב תשכ"ז-תש"ל.
- אליאב, ההתעוררות = מרדכי אליאב, 'ההתעוררות בין יהודי המערב לעזרת הפלשים', **תרביץ**, לה (תשכ"ו), עמ' 61–76.
- אנציקלופדיה תלמודית = הרב שלמה יוסף ז'וין (עורך), **אנציקלופדיה תלמודית**, ירושלים תש"ז-תשס"ב.
- אפרון, חקרי חשמונאים = יהושע אפרון, **חקרי התקופה החשמונאית**, תל אביב תש"ס.
- אפרון, מלכות חשמונאי = יהושע אפרון, 'מלכות חשמונאי ושמעון בן שטח', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ב.
- אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה = ר"ן אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, 2 כרכים, ירושלים תש"ח, דפוס צילום, ירושלים תש"ס.
- אפשטיין, מבואות = ר"ן אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, ירושלים תשי"ז.
- ארדר, אבלי ציון הקראים = ארדר יורם, **אבלי ציון הקראים ומגילות קומראן: לתולדות חלופה ליהדות הרבנית**, תל אביב תשס"ד.
- ארדר, מקורות הקראות הקדומה = ארדר יורם, 'מקורות הקראות הקדומה וקווים בהתפתחותה לאור הדיון על מועד הקרבת זבח פסח', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ח.
- ארדר, קראות והמגילות = יורם ארדר, 'אימתי החל המיפגש של הקראות עם ספרות אפוקריפית הקרובה לספרות המגילות הגנוזות?', **קתדרה**, 42 (תשמ"ז), עמ' 54–68 (תגובת חגי בן-שמאי ותשובת המחבר).
- ארדר, קראות וכתות = Yoram Erder, 'The Karaites and the Second Temple Sects', in: Polliack Meira (ed), **Karaite Judaism**, Brill Leiden-Boston 2003, pp. 119-143.
- ארליך, אתיופיה = חגי ארליך, הגר סלמון וסטיבן קפלן, **אתיופיה - נצרות, אסלאם, יהדות**, האוניברסיטה הפתוחה תשס"ג (ארליך-אסלאם, סלמון-יהדות, קפלן-נצרות).
- ארליך, ביתא ישראל = חגי ארליך, 'ביתא ישראל - ההיסטוריה והזהות היהודית', **פעמים**, 58 (תשנ"ד), עמ' 151–154.
- ארנון, השומרונים = דנצ'ו ארנון, **השומרונים - בישול * מסורת * מנהגים**, תל אביב תש"ס.
- אשכולי, אמונתם = אהרון זאב אשכולי, 'אמונתם של החבשים עד שלא התנצרו', **תרביץ**, יב (תש"א), עמ' 136–157.
- אשכולי, ההלכה = אהרון זאב אשכולי, 'ההלכה והמנהג בין יהודי חבש לאור ההלכה הרבנית והקראית', **תרביץ**, ז (תרצ"ו), עמ' 31–56; 121–134; 373–387 (כולל תגובת יעקב פייטלוביץ למאמר, ותגובת המחבר למגיב).
- אשכולי, יהודי חבש = אהרון זאב אשכולי, 'יהודי חבש וספרותם', **ציון**, 1 (תרצ"ו), עמ' 316–336; 411–435.
- אשכולי, כתבים פלשים = Aaron Zeev Aescoly, **Recueil de texts Falasha**, Paris 1951.
- אשכולי, ספר הפלשים = אהרון זאב אשכולי, **ספר הפלשים**, ירושלים תש"ג, דפוס צילום, ירושלים תשל"ג.
- אשכנזי, הפלשים = טוביה אשכנזי, 'הפלשים', **בתפוצות הגולה**, ט (תשכ"ז), עמ' 176–187.
- אשכנזי, שיטות מחקר = מיכאל אשכנזי, יחידה 4 מחקר אתנוגרפי באנתרופולוגיה, בתוך: רות בייטס מרום (עורכת), **שיטות מחקר במדעי החברה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשמ"ו.

Ernest Alfred Wallis Budge, **A History of Ethiopia, Nubia and Abyssinia**, London 1928.

אלברט באומגרטן, 'מקומה של המחלוקת כגורם לפלגנות כיתתית', בתוך: גרשון ברין ובלחה ניצן (עורכים), **יובל לחקר מגילות ים המלח**, ירושלים תשס"א, עמ' 155–165. חנן בירנבוים, "'כי טמא בכל עוברי דברו": חטא וטומאה במגילת קומראן', **ציון** סח, ג (תשס"ג), עמ' 359–366.

Samuel Belkin, **Philo and the oral law**, Cambridge 1940.

שושנה בן דור, 'המסע לעבר ארץ ישראל - הסיפור על אבא מהריי, **פעמים**, 33 (תשמ"ח), עמ' 5–32.

שושנה בן דור, 'הסיגד של ביתא ישראל', עבודה לקבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ה. שושנה בן דור, 'התפילות של יהודי אתיופיה', בתוך: גדי מלקו ודניאלה ספיר (עורכים), **אתיופיה מכל ההיבטים: היסטוריה, דתות, ספרות, אמנות, שפות, אקטואליה ויהודי אתיופיה - אז, היום ומחר**, תל אביב 2002, עמ' 48–51.

שושנה בן דור, **סיפורים מפי יהודי אתיופיה**, ירושלים 1986.

זאב בן שחר, 'לוח השנה של כת מדבר יהודה', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 1975. יצחק בן צבי, **נדחי ישראל**, ירושלים תשכ"ט.

יצחק בן צבי, **ספר השומרונים**, ירושלים תשל"ו.

ישראל בן שלום, **בית שמאי ומאבק הקנאים נגד רומי**, ירושלים תשנ"ד.

חגי בן שמאי, 'מבוא לתולדות היהודים הקראים', בתוך: מיכאל קוריןלדי, **המעמד האישי של הקראים**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 13–33.

מאיר הלל בן שמאי, 'טמאה וטהרה', **אנציקלופדיה**

מקראית, כרך ג, ירושלים תשמ"ב, עמ' 391–394.

יצחק בער, **ישראל בעמים**, ירושלים תשט"ו.

משה בר, 'רכיבה על סוסים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד', **קתדרא**, 60 (תשנ"א), עמ' 17–35.

מאיר בר אילן, 'הפולמוס בין חכמים וכהנים בשלהי ימי בית שני', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשמ"ב.

מאיר בר אילן, 'הילדות ומעמדה בחברה המקראית

והתלמודית', **בית מקרא**, קמ (תשנ"ה), עמ' 19–32.

מאיר בר אילן, 'המעבר ממגילה לקודקס (מצחף)', ורישמו בקריאת התורה, **סיני**, קז (שבט-אדר תשנ"א), עמ' רמב-רנד.

מאיר בר אילן, **נומרוולוגיה מקראית**, רחובות תשס"ה.

מאיר בר אילן, **עטרת חתנים 3**, בני ברק תשס"ז.

מאיר בר אילן, 'האם מסכתות תמיד ומידות הן תעודות פולמוסיות?', **סידרא**, ה (תשמ"ט), עמ' 27–40.

ירחמיאל ברודי, **צוהר לספרות הגאונים**, תל אביב 1998.

James Bruce, **Travels to Discover the Sources of the Nile**, Edinburgh 1804.

= באדג', היסטוריה =

= באומגרטן, פלגנות כיתתית =

= בירנבוים, חטא וטומאה =

= בלקין, ההלכה בפילון =

= בן דור, המסע =

= בן דור, הסיגד =

= בן דור, התפילות =

= בן דור, סיפורים =

= בן שחר, לוח השנה =

= בן צבי, נדחי ישראל =

= בן צבי, ספר השומרונים =

= בן שלום, בית שמאי =

= בן שמאי, הקראים =

= בן שמאי, טומאה וטהרה =

= בער, ישראל בעמים =

= בר, רכיבה על סוסים =

= בר אילן, הפולמוס =

= בר אילן, ילדות =

= בר אילן, ממגילה לקודקס =

= בר אילן, נומרוולוגיה מקראית =

= בר אילן, עטרת חתנים =

= בר אילן, תמיד ומידות =

= ברודי, צוהר לספרות הגאונים =

= ברוס, מסע =

- מגן ברושי, 'קומראן והאיסיים': שישה תחומי טומאה וטהרה, **מגילות**, ב (תשס"ד), עמ' 9–20.
- משה בר יודא, 'עם הפלשים בכפריהם בחבש', **מחניים**, צג-צד (תשכ"ד), עמ' 134–139.
- בצלאל בר כוכבא, **מלחמות החשמונאים, ימי יהודה המקבי**, ירושלים תשמ"א.
- Frederick Gamst, 'Agaw', **Encyclopedia Aethiopia**, V. 1, Wiesbaden 2003, pp. 142–143.
- Samuel Gobat, **Journal of a Three Years' Residence in Abyssinia**, London 1847.
- יהושע גוטמן, 'אופיר', **האנציקלופדיה העברית**, כרך ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 70.
- Shelomo Dov Goitein, 'Ethiopia Jews', **Commentary**, 16 December 1953, pp. 606–608.
- אברהם גולדברג, 'המדרש הקדום והמדרש המאוחר', **תרביץ ספר היובל**, נ (תשמ"א), עמ' 94–106.
- אברהם גולדברג, **פירוש למשנה מסכת שבת**, ירושלים תשל"ו.
- Samuel Johnson, **A Voyage to Abyssinia**, Yale University press 1985.
- יעקב גונצ'ל, 'הטקסט שעיבב את זהותי - תְּאַזְזָה שְׁנֵבֶת', **ארץ אחרת**, 35 (אב-אלול תשס"ו), עמ' 70–75.
- שלמה גורן, 'לחימה בשבת לאור המקורות', **סיני**, ספר יובל (תשי"ח), עמ' קמט-קפט.
- William Thomas Gidney, **The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews**, London 1908.
- William Tomas Gidney, **Sites and Scenes: descriptions of the oriental missions of the London society for promoting christianity amongst the jews**, London 1899, pp. 1-42.
- אברהם גייגר, **המקרא ותרגומו**, ירושלים תשל"ב.
- משה גיל, 'קדמוניות הקראים', **תעודה**, טו (תשנ"ט), עמ' 71–107.
- יצחק דב גילת, 'השבת והלכותיה בכתבי פילון', בית מקרא, קלד (תשנ"ג), עמ' 216–228.
- יצחק דב גילת, **משנתו של רבי אליעזר בן הורקנוס**, תל אביב תשכ"ח.
- יצחק דב גילת, **פרקים בהשתלשלות ההלכה**, רמת גן תשנ"ב.
- לוי גינצבורג, **גנזי שכטר**, 3 כרכים, ניו יורק תרפ"ב.
- Louis Ginzberg, **An unknown Jewish sect**, New York 1976.
- Mar Paulos Gregorios, 'Coptic Orthodox Church', **The Encyclopedia of Christianity**, Germany 1997, p. 687.
- אברהם גרוסמן, **חכמי אשכנז הראשונים**, ירושלים תשמ"ט.
- ברושי, קומראן והאיסיים =
- בר יודא, עם הפלשים =
- בר כוכבא, מלחמות החשמונאים =
- גאמסט, אגאו =
- גובאט, חבש =
- גוטמן, אופיר =
- גויטיין, יהודי אתיופיה =
- גולדברג, המדרש הקדום =
- גולדברג, שבת =
- ג'ונסון, מסע לחבש =
- גונצ'ל, הטקסט שעיבב את זהותי =
- גורן, לחימה בשבת =
- גידני, היסטוריה =
- גידני, מיסיון =
- גייגר, המקרא ותרגומו =
- גיל, קדמוניות הקראים =
- גילת, השבת =
- גילת, משנתו =
- גילת, פרקים =
- גינצבורג, גנזי שכטר =
- גינצבורג, כת =
- גרגוריוס, הכנסייה הקופטית =
- גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים =